

בס"ד

י"ט כסליו התשע"ב

15/12/2011

סטלין והסופרים

יחסו של סטלין לסופרים ומשוררים רוסיים בברית-

המועצות

עבודת גמר בהיסטוריה (5 יח"ל)

מגיש: חננאל קרא-איונוב

בית ספר: ישיבה תיכונית מקור חיים, כיתה י"ב

מנחה: חזי עמיאור

תוכן:

3-4	הקדמה:
5-14	מבוא:
15-23.....	פרק א'- סטלין ומנדלשטם:
24-31.....	פרק ב'- סטלין ופסטרנק:
32-39.....	פרק ג'- סטלין ואחמטובה:
40-51	פרק ד'- סטלין ובולגקוב:
52-59	סיכום:
60.....	ביבליוגרפיה:

הקדמה:

לפני כשנה החלטתי לכתוב עבודת גמר בהיסטוריה. לאחר שהחלטתי להתמקד ברוסיה הסובייטית, חיפשתי זמן רב נושא למחקר. מהפכת אוקטובר, היריבות בין טרוצקי לסטלין, סטלין הפרנואיד, היהדות המהפכנית וסטלין הצעיר, היו כולם נושאים אפשריים למחקר. לבסוף בחרתי ב"סטלין והסופרים", לאחר התלבטות עמוקה. הבחירה נבעה מסקרנות המלווה בכמה מסקנות אשר אליהן הגעתי במהלך הקריאה.

כאדם שאוהב ספרות, יחסו של סטלין לסופרים עניין אותי כמעט מיד. הוריי, או ליתר דיוק הסבים והסבתות שלי, שיצאו מהגיהנום הסטליניסטי, שיננו באוזניי מגיל צעיר שירים של אותם סופרים שחיו תחת הדיקטטורה של סטלין. בביתי, הביטוי "גאון" התייחס למשוררים רוסים. גם עכשיו, לאחר שחקרתי את הנושא בצורה די מעמיקה, אני מבין שבני הדור הקודם (ובהם הוריי) מבינים את התקופה בצורה מציאותית יותר ממני. הם לא צברו מידע מספרי היסטוריה וספרות, הם חיו את זה. ואף על פי כן התיימרתי לחקור את יחסו של סטלין לספרות. בגלל שהבנתי שהנושא גדול מאוד בהיקפו ואין באפשרותי לחקור את כולו, נאלצתי להתמקד באמנים המתעסקים בכתיבה- סופרים ומשוררים. מתוך כל הסופרים והמשוררים, בחרתי ארבעה שנמנים עם היוצרים המוכשרים ביותר של ברית המועצות: מנדלשטם, פסטרנק, אחמטובה ובולגקוב. מטרה נוספת שהצבתי לעצמי בעבודה היא לשפוך אור על התקופה כולה ובכללה על כל אנשי הרוח שדוכאו ע"י משטרו של סטלין.

בעבודתי אנסה לבחון את היחסים של סטלין לארבעת הסופרים הללו בכמה פנים:

א. האם העניק סטלין יחס מיוחד לארבעת הסופרים הללו לעומת הרוב המוחלט של הסופרים הסובייטים?

ב. אם כן, מה היה אותו יחס?

ג. מדוע הסופרים "זכו" ליחס זה מצדו של סטלין?

ד. מה היה יחסם של הסופרים לסטלין?

אני חושב ששאלות ההנחיה הללו יעזרו לי לתאר את היחסים בין הסופרים לסטלין בצורה כללית ומעמיקה כאחד. העבודה מורכבת מארבעה פרקים, כאשר כל אחד מהפרקים מתמקד בסופר אחד וביחסו למנהיג ובנוסף כל פרק מתאר מה משותף לכל הסופרים ביחסו של סטלין אליהם.

בעיניי, מעבר לכך שהנושא מעניין במובן "הטהור" של המילה, יש לו השלכות רבות לגבי המציאות בה חיו מיליוני אנשים, ואולי יש לו גם השלכות לימינו. אם אכן סטלין היה איש ספר, משורר לשעבר בעצמו, עורך ספרותי ברמה גבוהה ובנוסף לאלה אדם שרחש כבוד וקנאה לסופרים מוכשרים, אדם שהעריך ספרות גאונית ואף התגאה ביכולת זו, נוכל להתחיל להבין מי היה האיש ששלט בברית-המועצות. אולי נבין איך הצליח סטלין לגבור על פוליטיקאים מחוננים כמו לנין, בוכארין וטרוצקי- שתיאר את סטלין כ"בינוניות פרובינציאלית". איך הצליח ה"כתם האפור" ליצור את תכניות החומש, להפוך את רוסיה למדינה מתועשת, להילחם בפראות ולנצח את מיליוני האיכרים שהתנגדו לו, לצאת למלחמה עם היטלר, לשחק בצ'רצ'יל ורוזוולט, להביס את גרמניה הנאצית ולבסוף לתפוס חלק במירוץ מול ארה"ב על השליטה בעולם כולו.

האמת היא שסטלין היה אדם הרבה יותר מוכשר מכפי שטרח טרוצקי להציג אותו. הדיוקן המשוחד לבלי הכר של טרוצקי את סטלין נבע מתוך יהירות. על כן מטרת העבודה היא להציג את סטלין באורח שונה מן המקובל. בעבודה אנסה לתאר את סטלין והיחסים ההדדיים בין סטלין והסופרים.

במהלך העבודה עמדתי בפני שאלות רבות שעלו בדעתי כתוצאה מן המחקר על סטלין. לדוגמא, הטרידה אותי השאלה עד כמה זה נכון מבחינה מוסרית לחקור רוצח אכזרי כמו סטלין, ולהציג אותו באור אנושי בנושא כמו ספרות. שאלה נוספת שהפריעה לי, היא עד כמה

העובדות נכונות ולא מסולפות היסטורית מבחינה אובייקטיבית והאם הנושא שאני חוקר אכן רלוונטי וראוי למחקר.

אני לא בטוח שיש לי תשובה מספקת לשאלותיי, אך לאחרונה מצאתי כמה ספרים שנכתבו בשפה הרוסית ולא תורגמו, העוסקים בדיוק בנושא שלי. לדוגמה המבקר הספרותי בנדיקט סרנוב כתב ספר בעל שלושה כרכים שנקרא "סטלין והסופרים". ספר נוסף העוסק בנושא דומה הוא של ד"ר מיכאל וייסקופף הנקרא "סטלין הסופר". עצם קיומם של הספרים מעיד על חשיבותו של הנושא כראוי מבחינה אקדמאית ועיונית.

אני רוצה להודות לאנשים שעזרו לי לכתוב את העבודה ובעיקר לד"ר חזי עמיאור, המנחה שלי. תודה מיוחדת לאבי, ד"ר מיכאל קרא-איונוב שעזר לי רבות לכתוב את העבודה, הביא לי ספרים חיוניים לצורך המחקר, ייעץ ותרגם לי כתבים מרוסית. למותר לציין שכל שגיאה, לשונית או עובדתית, שנמצאת בעבודה, היא שגיאה שלי בלבד.

מבוא:

ב-6 בדצמבר 1878 בגורי, עיירה תוססת הנמצאת כמה עשרות קילומטרים מטיפליס, בירתה

של גרוזיה, נולד תינוק. התינוק היה שייך ל"בסו" ו"קֶקָה" דג'וגשווילי. ויסריון דג'וגשווילי המכונה בפי כל "בסו" היה גבר שהיווה "דוגמה ומופת לגבר גרוזיני אבירי"¹. הוא לקח את יקטרינה גלדזה המכונה "קֶקָה" לאישה כמה שנים לפני כן ב-17 במאי 1784.

בסו היה גבר יפה תואר בשנה העשרים וארבע לחייו שעסק בסנדלרות, ואילו קקה הייתה עדיין צעירה בת 17. בזיכרונותיה תיארה קקה עד כמה החתונה הייתה שמחה וטקסית על-פי מיטב הכללים הגרוזיניים. השניים נישאו בעיירה גורי, עיירה גרוזינית פרועה שאחד ממנהגיה היה קרבות רחוב המוניים. קקה כתבה שבסו "עשה רושם של איש משפחה טוב... הוא האמין באלוהים והלך תמיד לכנסייה"². סבו של בסו, זזה, היה ממוצא אוסטי³ שהפך להיות מורד גרוזיני. בסו היה בחור גבוה, כהה, מוזר במקצת אך פיקח וגאה. הוא שלט בארבע שפות שונות: גרוזינית, רוסית, טורקית וארמנית. המשפחה הצעירה הייתה במצב כלכלי טוב לעומת רוב תושבי העיירה גורי, וכפי שכתבה קקה "אושרה של המשפחה לא ידע גבולות". בסו פתח סנדלרייה משלו בעזרת סיוע כספי נדיב מצד פטרון המשפחה וחבר ותיק יאקוב אגנטשווילי. קֶקָה נכנסה להריון ותשעה חודשים אחרי החתונה ילדה את בנם הבכור. לאחר חודשיים בלבד מת התינוק הרך והצער הרב שנגרם להורים היה גדול מאוד. בסו החל להטביע יגונו בין. הוא לא התקשה למצוא ידידים גרוזיניים שיחברו אליו לשתית אלכוהול. בשנת 1876 התעברה קקה בפעם השנייה, ילדה את בנם השני, אך גם הפעם הילד מת כעבור מספר חודשים. "האושר שלנו התנפץ לרסיסים" נכתב בזיכרונותיה של קקה. הזוג

---

¹ סטלין הצעיר, מונטפיורי עמ' 53.

² שם עמ' 55

³ עם הררי, פגאני למחצה ששכן בגבולותיה הצפוניים של גרוזיה. לימים, המשורר אוסיפ מנדלשטם יקניט את סטלין בשירו המפורסם על מוצאו ההררי.

הלך להתפלל מספר פעמים בכנסייה, ובסו המשיך לשתות עוד יותר. בינתיים נכנסה קקה להיריון בפעם השלישית. היא נשבעה שאם התינוק ישרוד היא תקדיש אותו לכמורה.

כאמור, התינוק נולד ב-6 בדצמבר אותה שנה, והוטבל יום למחרת. הוריו החליטו לקרוא לו יוסיף או בשם חיבה סוסו. הם לא שיערו בנפשם שסוסו הכחוש והחולה יהיה לימים שליטה היחיד של ברית המועצות למשך עשרות שנים.

לקקה לא היה לה מספיק חלב כדי להניק את סוסו, ולכן הוא ינק גם מהחלב של אשתו של אגנטשווילי, פטרון המשפחה. סוסו החל לדבר מוקדם והוא אהב פרחים ומוזיקה מה שגרם לקקה להעריץ אותו. היא הייתה מאושרת מכך ששרד. סוסו הקטן הפגין ביטחון ושתלטנות אך גם היה רגיש ופגיע. העסק של בסו שגשג והוא העסיק מספר עובדים ושוליות. באותו הזמן המשפחה הקטנה חשה כאילו נמצאה לה איזו שלוה.

אך יציבות זו לא נמשכה למשך זמן. בסו החל להתמכר לטיפה המרה במיוחד לאור זאת שהיין בגרוזיה היה מצוי בשפע וקליינטיים רבים שילמו לו בין. חבריו של בסו עודדו אותו לשתיה מופרזת. בסו התמכר לשתיה עד כדי כך שלא הצליח לתקן נעליים והעסק התנהל על-ידי השוליות בלבד. באותו הזמן פרחו שמועות שבסו אינו האב האמיתי של סוסו. קקה הייתה ידועה בהתרועעותיה בבתים מסוימים כמו של המתאבק אגנטשווילי, האב צ'רקוויאני ומפקד המשטרה דווריצי'ווי, באמתלה של כובסת המרוויחה לפרנסתה. שמועות אלו רק הרגיזו את בסו הקנאי שהלך ושקע עמוק באלכוהוליזם. הוא הסתבך בהמון קטטות עד שזכה בכינוי "בסו המשוגע". הוא נהפך לפרנואיד אלים שהכה את אשתו ובנו רבות. כאשר היה סוסו בן חמש בלבד הוא פחד מאביו וחיכה אצל השכנים עד שבסו יירדם. הוא הכה את סוסו עד כדי שהופיע אצלו דם בשתן למספר שבועות. לאט לאט למדה קקה להחזיר מלחמה והייתה מתעמתת עם בסו באופן ישיר. פעם אחת הגיע סוסו לשכנים בבהלה כאשר פניו מכוסות דם וצעק: "הצילו! בואו מהר! הוא הורג את אימא שלי!". סוסו למד אלימות מהי מגיל צעיר מאוד. הוא עצמו השתמש באלימות נגד אביו כדי להגן על אימו. גם קקה הכתה אותו

לא פעם כדי לחנך אותו. לימים, כשבא לבקר את אימו בשנות ה-30 כשהיה כבר רודן, הוא שאל את אימו מדוע הכתה אותו כל כך, והיא השיבה לו ש"זה לא הזיק לך בכלל".

תוך זמן מועט, העסק של בסו התפרק לגמרי והמשפחה נאלצה לעזוב את ביתה. בעשר שנים הבאות, הם התגוררו בעשרה בתים שונים. בשנת 1884 כשהיה סוסו בן שש בלבד בסו החל ללמדו סנדלרות אך באותה שנה הילד לקה במחלה קשה. מגפת האבעבועות שחורות פרצה בכל אותו אזור והמוני ילדים מתו. יאקוב אגנטשווילי איבד שלושה ילדים מהמחלה. סוסו אמנם נרפא וניצל, אך האבעבועות הותירו בו סימן לכל החיים - כל פניו וגופו היו מחוטטים. מאותו היום והלאה, הוא זכה לכינוי "צ'ופורה" (המחוטט). בסו נטש את אשתו ובנו ודרש מקקה לעבוד ולשלוח אליו את הכסף. הוא היה מושפל עד כדי כך שלא יכול היה להראות את פניו. לא זו בלבד שהסתובבו שמועות על אשתו שבגדה בו, אלא גאוותו הגברית נלקחה ממנו - הכוח. הוא לא היה מסוגל להכות יותר את המשפחה העלובה שלו.

קקה, לעומת זאת, חשבה על העתיד של בנה. היא הייתה נחושה לשלוח את סוסו לבית ספר ולהפכו לכומר. אף לא אחד ממשפחת אביו או אימו של סוסו לא למד מעולם בבית-ספר. האם חלמה שבנה יהיה כומר מלומד, אך בסו התנגד נחרצות ללימודיו של הילד. האב רצה שבנו ימשיך את דרכו כסנדלר. הם התקוטטו לא פעם, אך אנשי העיירה היו לטובתה של קקה. אגנטשווילי, הכומר צ'רקוויאני ומפקד המשטרה דווריצ'ווי כולם תמכו בקקה (ומיותר אפילו לציין שכולם היו חלק מן השמועה לגבי אביו של הילד). מצבה הכלכלי של קקה שננטשה ונשארה ללא בעל החמיר מיום ליום וכל פרנסתה הייתה ככובסת בביתם של אגנטשווילי, הכומר ומפקד המשטרה. סוסו למד יחד עם ילדי הכומר רוסית והיה התלמיד הטוב ביותר בזמן קצר מאוד. הילד רצה ללמוד לקרוא אך אביו הקשה עליו וכל פעם שראה אותו היה מושך את סוסו לבית המלאכה. קקה פעלה רבות, ומשכה בחוטים תוך הפעלת קסמה האישי כדי שבית הספר הכנסייתי יקבל את סוסו. הכללים של בית הספר דרשו שהתלמידים יהיו בנים של כמרים, אך קקה הצליחה להביא לידי כך שסוסו ייגש למבחן קבלה. הצלחותיו של סוסו במבחנים שכללו תפילות, קריאה, כתיבה וחשבון היו כה מרשימות שהכניסו אותו מיידית לכיתה ב'. קקה הייתה מאושרת אך בסו זעם ותקף את

מפקד המשטרה בסכין. מפקד המשטרה שנפצע באופן שטחי בלבד הורה על בסו לעזוב את העיירה. בסו עזב, התחנן בפני קקה שתחזור אליו, היא אכן חזרה ואז הם נפרדו שוב. כך פחות או יותר נראו חייהם של הזוג דז'וגשווילי, וכך עברו על סטלין עשר השנים הראשונות לחייו.

בשנת 1888 כשהיה בן עשר החל סוסו ללמוד בבית הספר הכנסייתי בגורי. הילדים שלמדו איתו תיארו אותו כילד מוזר "בחוסר הילדותיות" שלו ו"בלהט המוגזם שהקרין". הוא הפחיד את חבריו אך גם עורר בהם עניין עז. "כשהיה שמח, הוא ביטא את שביעות רצונו בדרך המוזרה ביותר: הוא היה מפוקק את אצבעותיו, צורח בקול גדול, ומקפץ סביב על רגל אחת"⁴. לעומת זאת, הוא ניחן בכוח מגנטי יחיד במינו, והצליח לאסוף סביבו חבורה גדולה. באותה שנה הוא נפצע שוב בעת שפגעה בו כרכרה דוהרת. הביאו את הילד הביתה מחוסר הכרה עם זרוע פצועה באופן בלתי הפיך. אימו שחלמה שיהיה כומר שאלה אותו בדאגה: "איך תוכל להחזיק את גביע הקודש?" הוא השיב לה- "אל תדאגי אימא עד שאהיה כומר הזרוע שלי תבריא עד כדי כך שאהיה מסוגל להחזיק את הכנסייה כולה"⁵. אך גם לאחר החלמתו, הוא לא נשאר בלתי פגיע. אע"פ שהיה התלמיד הטוב ביותר בבית ספרו הוא היה נוהג להתקוטט רבות עם חבריו לספסל הלימודים. בנוסף לכך, בגורי היו נוהגים "לחגוג" בקרבות רחוב המוניים שבהם כולם נלחמים בכולם. קרבות אלו היוו גורם נוסף שלימד את סוסו לשרוד ברחובות ולהישאר שם הרחק מהישג ידה של אמו. סטלין היה חלש אך אמיץ וערמומי ולא פחד להתחרות בילדים שהיו חזקים ממנו בהרבה. הוא היווה שילוב של ילד מחונן שהצטיין בלימודיו לילד שובב שעסק בקטטות ובוונדליזם. אמו נאלצה לשמוע לא מעט צעקות בשל תעלוליה של בנה. הוא היה אכזרי לילדים אחרים אך הגן בנאמנות על חבריו שהתאגדו סביבו. הוא לא פחד להתעמת בשביל לעזור לחבריו ותמיד היה המנהיג של חבורתו או שלחלופין חתר תחת סמכויותיו המנהיג. חוסר היציבות של אביו, המחמאות הגאות של אמו והאינטליגנציה הטבעית שלו יצרו בו תחושת ביטחון עצמי מוחלטת בכך

---

⁴ שם, עמ' 73

⁵ ואכן, כמה עשרות שנים מאוחר יותר, אותה הזרוע הורתה על פירוקם של הכנסיות ברחבי ברית המועצות.

שהיה בטוח שהוא תמיד צודק. תכונה זאת גרמה לרבים מהילדים להתאחד סביבו או להיפך להתרחק ממנו. אחד מאותם הילדים שנמשך אליו היה סימון טר-פּטראוסין הידוע יותר בכינויו "קאָמו". רוב הזמן הייתה בסוסו מין שלווה בטוחה מלווה בזהירות מופלגת אך כשהיה מתעצבן היה מאבד שליטה, צורח ואכזרי. משום שלא היה לו הרבה מה להפסיד- הוא סיכן את עצמו לא פעם. הוא גם לא היה מחובר בקשרים רגשיים עם הרבה אנשים, דבר שהפך אותו לקיצוני בדעותיו ומעשיו.

הצאר אלכסנדר השלישי⁶ הוביל באותם שנים מדיניות שמרנית וקפדנית כלפי האזרחים באימפריה הרוסית. זו הסיבה שסוסו וחבריו למדו שיעורי רוסית. הכללים היו כה קפדניים עד כדי כך שנאסר על התלמידים לדבר ביניהם בשפה הגרוזינית. השפה הרוסית שלהם הייתה זרה ומשובשת ומהלך זה הוביל את הגרוזינים להתאחד בהתנגדותם לצאר. הילדים שגדלו על מסורת גרוזינית גאה קיבלו יחס של בני עם נחות ונגוע שאין להשתמש בשפתו. המורים הרוסים היו קפדניים ואכזריים. הם היו מענישים את התלמידים שדיברו בשפה הגרוזינית. סוסו שנא את מוריו והיה מארגן מרידות קטנות נגדם. רק את המורה לזמרה שלו סימון גוגצ'ילידיזה הוא חיבב. סוסו שהיה פרח המקהלה הטוב ביותר בבית ספרו, שהוזמן לשיר בחתונות, מצא שפה משותפת עם המורה לזמרה. גם המורים הרוסים שלא אהבו אותו נאלצו להודות בכישרונותיו של הילד. לא רק במקצועות הרגילים הוא התבלט אלא גם בשירה, ציור ומשחק⁷. בסו ניסה מספר פעמים לחטוף את הילד מבית הספר, לכן סוסו היה מתגנב לבית הספר תחת מעיליהם של אחרים.

בשנת 1890 כשהוא בן 12 נפצע סוסו שוב מעגלה שדהרה לעברו. הפעם הוא נפגע ברצינות ונאלץ להילקח לבית החולים בטיפליס ולהעדר מבית הספר לכמה חודשים. רגליו היו ונשאר פצועות לשארית חייו ועל כן הוא זכה בכינוי נוסף- "גזה" (המדדה). בסו הגיע לבית החולים,

⁶ היה הצאר הרוסי משנת 1881 ועד מותו בשנת 1894. הנהיג מדיניות שמרנית בשונה מהליברליזם היחסי אותו הנהיג אביו אלכסנדר השני. הוא ניסה לאחד את הממלכה ע"י חלום הלאומיות. הוא חלם שכולם ידברו שפה אחת- השפה הרוסית. ועל כן דיכא את הגרוזיניים. תוצאות החוקים הלאומיים הללו רק גרמו לתסיסה נגד השלטון.

⁷ גם בחייו המבוגרים היה ידוע סטלין כשחקן מושלם. שועי השלטון כתבו על כך שהרגישו שהוא מגלם כל מיני דמויות קבועות שחוזרות על עצמם.

חטף את סוסו, ולקח אותו לבית החרושת אדלחנוב ששם עבד יחד עם שמונים פועלים רעבים. קקה הפעילה קשרים פעם נוספת והצליחה להחזיר את סוסו חזרה לבית הספר שבעיירה גורי. במשך אותה תקופה חלה סוסו מספר פעמים וסבל מדלקת ריאות חמורה. למרות כל המחלות האלה שרד סוסו והמשיך ללמוד בבית הספר. אמונתו של סוסו בדת הייתה אדוקה והוא לא פספס אפילו מיסה אחת. הוא היה קורא המזמורים המחונן ביותר וכל מי שרצה לקרוא היה צריך לקבל ממנו הכשרה. הוא היה מסביר לחבריו את הסיבות והגורמים לכל טקס דתי, והיה נחשב למלומד ביותר.

ב-13 בפברואר 1892 אספו את תלמידי בית הספר לכמורה ולקחו אותם לכיכר המרכזית כדי שיראו מחזה שיעורר בהם "פחד וכבוד" - המתה בתלייה. הגרדום הוכן מבעוד מועד, ורוב אנשי העיירה באו לצפות במחזה הנורא. שלושה אנשים נידונו לתלייה באותו יום בהאשמה שגנבו פרה והרגו שוטר. האמת היא שהם היו שלושה איכרים שמרדו עקב המצב המחפיר של קרקעותיהם. הקהל אהד את אותם "שודדים" גרוזיניים. תלמידי בית הספר היו מפוחדים ומרותקים. הם לא הבינו איך זה מסתדר לדת שלימדה אותם את הדיבר "לא תרצח". גם מקסים גורקי, אחד מהסופרים הדגולים לעתיד של ברית המועצות נוכח באותו המעמד בתור עיתונאי שהגיע לסקר את התלייה. לאחר התלייה הנערים דנו במה שיקרה לנשמותיהם של המומתים. מקובל לראות את התלייה כאירוע מכונן בחייו של סטלין. סביר להניח שהאירוע באמת עודד אותו להיות מורד (כמו המוצאים להורג) אך לא בהכרח לרוצח.

סוסו הפך מיום ליום מרדן עוד יותר - "הוא קיבל עונשים כמעט מדי יום ביומו" אמר אירמשווילי, חבר של סוסו למקהלה. בגיל שתים עשרה "היה המרד הראשון שסוסו הסית לו"⁸ מחד גיסא הוא החל לגלות עניין במצוקותיהם של העניים ומאידך גיסא הוא החל לפקפק באמיתותה של הדת. הוא הפך לחברם הטוב של האחים לאדו וואנו קצחוויילי וקיבל השראה מהם. הוא החליט שהוא רוצה לפעול בחייו למען שיפור מצבם של העניים. הוא כל הזמן דיבר על ספרים ולא פסק מלקרוא. כאשר חמד ספר, היה גונב אותו מתלמיד אחר. לאחר זמן מה

---

⁸ סטלין הצעיר מונטיפיורי עמ' 86

נעשה רשום באיזה חנות ספרים להשאלה. הוא שאל את הספר *מוצא המינים* של דרווין וקרא בו כל הלילה עד הבוקר. ככל שקרא יותר כך הלכה ונחלשה אמונתו באלוהים ובדת. יום אחד, כאשר תלמידי בית הספר ניהלו דיון על חוסר הצדק בעולם, אמר סוסו⁹: "אלוהים איננו לא צודק, הוא בעצם לא קיים בכלל. רימו אותנו. אילו אלוהים היה קיים, הוא היה דואג שהעולם יהיה צודק יותר". סוסו גמר אומר להקדיש את חייו למען רווחתם של העניים ולהבאת צדק לעולם. הוא הושפע מן הסיפורים הגרוזיניים שיצרו גיבורים-עבריינים עממים בסגנון רובין הוד-גרוזיני הגונבים מהעשירים ודואגים לעניים. הלאומנות הגרוזינית הייתה בתקופה של התעוררות והיא השפיעה עליו רבות. הוא ידע לצטט שירים לאומניים רבים בעל פה כדוגמת השיר *מולדת חווסור* של הנסיך רפאל אריסטבי. הוא עצמו החל לכתוב שירים רומנטיים ולאומניים רבים. הנער הפך לראש חבורה של ילדים צמאים לידע שהיו מתקהלים להתווכח על רעיונות וכתבים אסורים. באותה תקופה הוא גם התאהב בביתו של הכומר צ'רקוויאני. הוא היה משחק איתה בבובות וצופה בה בשעה שלמדה רוסית.

סוסו עמד לסיים את לימודיו בבית הספר וקקה הבינה שהיא צריכה למצוא לבנה מקום חדש. קקה שמעולם לא נפרדה מסוסו ודאגה לו כבבת נפשה, לא ידעה איך תוכל לשלוח אותו למקום שבו הוא יהיה רחוק ממנה- "כמעט שלא נפרדנו מעולם. הוא היה תמיד לצידי", היא כתבה. אך עם הזמן היא הבינה שאין לה ברירה והיא חייבת לתת לילד המוכשר שלה לפרוח. סוסו רצה להמשיך לקרוא ולכתוב וקקה הבינה ש"צימאון הלמידה שלו אילץ אותו לעזוב אותי". לאחר שהשלימה עם העובדה שהוא עוזב את הבית, היא לא הייתה מוכנה להתפשר על פחות מהמובחר ביותר ועל כן סוסו וקקה החליטו שהוא יעבור ללמוד בסמינר לכמרים בטיפליס. הסמינר היה ידוע כמקום יוקרתי שרק בני המעמד הבינוני והגבוה יכלו להרשות לעצמם. קקה וסוסו קנו כרטיסי רכבת ונסעו לטיפליס, שם השתכנו בדירה שכורה. קקה התלבשה יפה, הפעילה קשרים רבים ולבסוף הצליחה להשיג לסוסו בחינות לסמינר תוך ביטחון שהוא לא יאכזב בבחינות, וכך היה. אלא שעלות הלימודים בסמינר הייתה עצומה ולקקה לא היה מאיפה להשיג את הסכום. לאחר בקשות לקבלת מלגה הסכום הופחת אך

---

⁹ שם עמ' 87

עדיין היה לא מבוטל. קקה החלה לתפור ולכבס במרץ עד שהשיגה את הסכום הנדרש. ככל הנראה שגם ידם של המחזרים של קקה עזרו לה להשיג את הסכום.

ב-15 באוגוסט 1894 רכש סוסו את מדי הסמינר והחל ללמוד שם. הסמינר היה שונה בתכלית מבית הספר בגורי. בעוד שבגורי הכול היה פתוח, קרבי ועממי הרי שהסמינר הזכיר את הממסדים האפלים שהונהגו באנגליה של ימי הביניים. הסמינר היה בנוי מארבע קומות, כאשר הוא מחולק לפנימיות, כיתות ובית תפילה. סדר היום היה עמוס- התלמידים קמו לפני שבע וסיימו ללמוד בעשר בלילה. נאסר על התלמידים לצאת מן הסמינר וכמו כן נעשה מאמץ לעקור מהם כל שמץ של גרוזיניות שקיים בתוכם. המנהלים שהיו שנואים בשיטותיהם הפרימיטיביות וביד הברזל שלהם אסרו עליהם כל קשר עם העולם החיצון, אסרו תקשורת בשפה הגרוזינית ואסרו ספרים שלא שייכים לדת או לחומר הנלמד בסמינר. המפקח דמיטרי אבשידזה (שהיה הגרוזיני היחיד בצוות ההוראה), שנולד כנסיך גרוזיני, היה השנוא מכולם. הוא היה עוקב אחר התלמידים, מצוטט להם, מחטט בחפציהם האישיים למצוא דברים אסורים ומעניש אותם באכזריות רבה. התלמידים בסמינר ובראשם סטלין ניהלו מעין מרד מתמשך כנגד המורים. הסמינר גרם לתלמידים שבו לגישה אנטי דתית שגרמה למצב שבו- "שום סמינר חילוני לא הצמיח אתאיסטים רבים כל כך כפי שהצמיח הסמינר לכמרים של טיפליס" לפי דבריו של פיליפ מחרדזה, חבר של סטלין מהסמינר. מהפכנים רדיקליים רבים יצאו מן הסמינר ובראשם סטלין וקמנייב¹⁰. בשנה הראשונה והשנייה בסמינר, היה סטלין נער שקט ומופנם שהיטיב להתמיד בלימודיו ולהוציא ציונים גבוהים במיוחד במקצוע שירה ולשון. הוא היה חייב להוכיח את עצמו כתלמיד טוב שכן הוא קיבל מלגה ולכן היה צריך להתחנן בפני הרקטור פעם אחר פעם. אמו נשארה בתחילה בטיפליס כדי לסייע לו ועבדה כתופרת ומגישת מזון בסמינר- דבר שגרם לו ככל הנראה מבוכה ומופנמות. הוא שידר בגרות ומודעות עצמית. באותו הזמן הוא התעסק רבות בשירה גרוזינית ובתום השנה ניגש למשרדי העיתון המפורסם *איזוריה* והתקבל על-ידי הנסיך איליה צ'ווצ'וודזה, גדול המשוררים הגרוזיניים, ולאומן שהאמין בחקלאות והיררכיה. הנסיך התרשם מאוד משיריו של סטלין והחליט לפרסם

¹⁰ כארבעים ושתיים שנה לאחר מכן יהרוג הראשון את השני. ב-25 באוגוסט 1936 הוצא לב קמנייב להורג ב"משפט ה-16".

חמישה מהם. הנסיך תיאר את סטלין כ"הצעיר בעל העיניים היוקדות" וכפי שכתב ההיסטוריון סיימון סבאג מונטיפיורי בספרו *סטלין הצעיר*, "סטלין זכה להערצה בגרוזיה כמשורר לפני שנודע בה כמהפכן"¹¹.

איליה צ'וצ'וודזה בחר לפרסם חמישה משיריו של סוסו, הישג לא מבוטל בכלל לנער בן 17. השירים הפכו לקלאסיקות גרוזיניות משניות ואף התפרסמו באנתולוגיות גרוזיניות לילדים עד שנות ה-60 תחת שם העט "סוסלו". השיר הראשון, "בוקר":

בוקר

ניצן הוורד פקע

התמתח לגעת בסגול

השושן נעור משנתו

מרכין ראש למשב הרוח

במרומי עבים שר עפרוני

מזמר ציוצי מזמור

בעוד הזמיר העליז

אומר בקול עדין:

"פרחי לך אדמה נחמדת

צהלי ארץ האיוורים

ואתם, הו בני גרוזיה,

---

¹¹ סטלין הצעיר עמ' 97.

קנו דעת לשמח את המולדת."

סוסלו (יוסף סטלין)

פרופסור דונלד רייפלד, שתרגם את שיריו של סטלין לאנגלית מגרוזינית, כתב "ניתן למצוא סיבות, שאינן פוליטיות צרופות, להצטער על המעתק שעשה סטלין משירה לפוליטיקה. הביקורת על שיריו של סוסו אומרת שהחריזה והמקצבים כמעט מושלמים, ולמרות ששיריו מתאפיינים בדימויים רומנטיים שאינם מקוריים, הוא ידע לשלב בין "הדימויים הפרסים, הביזנטיים והגרוזיניים"¹². לדבריו של רייפלד אין זה מפתיע שהמשורר צ'וז'וודזה פרסם את שיריו בשל איכותם. יתרה מזאת, "על זמרתו של סטלין בגיל הנעורים נאמר שהייתה ברמה טובה דיה כדי לאפשר לו לפתוח בקריירה של זמר מקצועי".

חמשת השירים שפורסמו עוסקים בטבע, במולדת, באנושיות אלימה מול השגחה עליונה, בעולם אכזר ובמחווה למשוררים גרוזיניים. כך למשל, השיר "בוקר" מתאר לאומנות גרוזינית עם זיקה עמוקה לטבע, צמחייה, שמיים, עננים ומולדת. השיר השני שלו שנקרא "לירח" עוסק בכמיהה של טיפוס אלים ומוזר שנידו אותו והוא נמשך לאור הירח הקסום שנמצא בעולם של השגחה עליונה. השיר השלישי של סוסו חוקר את השוני בין טבעו האלים של האדם אל מול יופיים של הציפורים והמוזיקה.

השיר הרביעי הוא אולי ה"חושפני" מכולם. השיר עוסק באדם שנבגד והורעל ע"א ארצו- ארץ מלאת תככים ורצח. אולי כבר אז הוא ידע איזה עולם מוכה פרנויה הוא הולך ליצור. פרופסור רייפלד כתב שאם אחד משיריו "מכיל הקדמה לבאות, אין ספק שזה השיר".

השיר החמישי מוקדש לנסיך רפאל אריסטווי, אחד מגדולי המשוררים הגרוזיניים. השיר היה אולי הכי מוצלח מבין השירים של סוסו והוא אף נכלל בספר היובל של הנסיך משנת 1899. השיר מתאר את השילוב שצריך לעשות בין אמנות לעבודה. הנבל והמגל.

¹² סטלין הצעיר מביא את השיר ואת דבריו של פרופ' רייפלד. מונטיפיורי עמ' 98. הציטוטים הבאים משם

הנסיך רפאל אריסטווי לא היה המשורר היחיד האהוב על סוסו. הוא היה שקוע בשיריהם של משוררים גרוזיניים רבים כמו צ'ווצ'וודזה (שמוזכר לעיל) ואקקי צרטלי. השירים העסיקו את רוחו במשך שהותו בסמינר כשהיה בן שבע-עשרה פחות או יותר.

בנעוריו, "סטלין היה שקוע כל כולו בשירה"¹³. במשך כמה שנים, (מתוכם חלק נכבד בסמינר) עיקר עיסוקו של סטלין היה קריאה וכתיבה. הוא קרא את כל הקלאסיקות והיה בקיא בכל היצירות הנחשבות. הוא נהג להשמיע את דעותיו בפני ידידיו. תמיד הייתה בפיו הערכה (וקנאה) או ביקורת על ספר שקרא.

בעוד שבשנה הראשונה והשנייה של סוסו בסמינר הוא הגיע להישגים גבוהים, הרי שבשנה השלישית המצב התהפך. סוסו חדל מלמצוא עניין בתפילה או בדת והחל לפתח עניין בספרות אסורה. יש כמה סיבות שהשפיעו על סוסו לשנות את דעותיו:

ראשית כל, תלמידי הסמינר ראו בטיפליס "עיר חטאים". עיר פרועה, המלאה במיעוטים רבים שחיו חיי הוללות, הרבו להשתכר, לנהל חיי לילה, בעוד שהסמינר היה מקום מדכא וסגור שאסר על הנערים שהיו "כמו כספית", לדברי סטלין, לצאת לרחוב. לאחר שנתיים שסגרו אותם במוסד החלו הנערים לצאת לרחובות ומשם קלטו רעיונות הפוכים מהדת.

שנית, באותה שנה לקה סוסו במחלה מדבקת ולכן הוא ישן באגף סגור עם עוד ילד אחד שנקרא סעיד דוודריאני. סעיד סיפר לסוסו שהוא משתתף בחוג לקריאת ספרים אסורים בחנות ספרים בטיפליס והזמין אותו להצטרף לקבוצה. סוסו נענה ברצון ונחשף לכמות אדירה של ספרים. בתחילה אלו לא היו ספרים מרקסיסטיים מהפכניים, אלא סתם רומנים קלאסיים שהיו אסורים בסמינר. התלמידים היו מברחים את הספרים תחת גלימותיהם לתוך הסמינר ולעיתים אף נתפסו ע"י "כתם שחור" (כינוי שהומצא ע"י סוסו למפקח אבשידזה). המפקח היה מעניש אותם באכזריות אך זה רק עודד אותם למרוד תחת סמכותו.

סוסו החל לקרוא בשקיקה נובלות מפורסמות ואף ידע לצטט מהם קטעים נרחבים בע"פ. אחד הספרים האהובים על סוסו היה "שנת התשעים ושלוש" של ויקטור הוגו. הוא הושפע

---

¹³ שם עמ' 99.

מהגיבור של הספר, "סימורדן", שהיה כומר-מהפכן ממש כמו בחלומותיו של סוסו. הוא היה קורא בלילות במשך כל הלילה, ואף נתפס כמה פעמים ונענש "בשהות ממושכת בתא המבודד". גם סופרים רוסים היו שגורים בפיו. הוא קרא את ניקולאי נקרסוב, צ'רנישבסקי, זולא, שילר, מופסאן, בלזק, תאקריי, אפלטון, גוגול, צ'כוב, סלטיקוב-שצ'דרין, טולסטוי¹⁴, דוסטויבסקי וכן הלאה. רומן מיוחד שהשפיע עליו רבות היה "רוצח אב" של אלכסנדר קזבגי, ובו מתואר גיבור שודד בשם קובה שנלחם על חירותם של הגרוזיניים. סוסו עמד על כך שיקראו לו קובה והציג את עצמו בשם זה. זה היה שם הקוד המהפכני הראשון שלו. עם הזמן הוא נודע לספריו של קרל מרקס ופרידריך אנגלס והחל למצוא בהם עניין הולך וגובר. בשנת 1896 כשמלאו לו שבע-עשרה שנה, שיריו הופיעו בעיתונים, והוא החל להקדיש את מחשבתו למהפכה ולא ללימודי הדת. באותה שנה הוא היה במקום השש-עשרה מבין מצטייני הסמינר לעומת השנה הקודמת שבה היה במקום החמישי. הוא כבר הכריז על עצמו באופן רשמי כעל "אתאיסט", והחל לרכז את תשומת ליבו במרקס. הוא ניסה ללמוד גרמנית, צרפתית ואנגלית כדי שיוכל לקרוא את כתביהם של ההוגים בשפת המקור. מחובב ספרות מהפכנית הפך סטלין לאוהד מושבע או אפילו חסיד של מרקס.

סוסו, הנער הצולע מחוטט הפנים, ששרד תאונות ומחלות שונות, שהוכה והושפל ע"י אביו האלכוהוליסט, שספג מכות לצד הערצה מאימו האחראית לשמועות על היותו ממזר, התגבר על כל המכשולים הללו, ושרד. כל שאיפתה של אימו היה שבנה ישרוד. אך בשונה מרצונה שיהפוך לכומר, זנח סטלין את הדת כבר בגיל צעיר ופנה להשכלה. הוא היה שילוב של תכונות וחינוך נוקשה, מה שעודד אותו להתפתח ולהעשיר את הידע שלו. סטלין נמשך לשירה, ושיריו הביאו לו פרסום. הוא העריץ משוררים והקדיש להם שירים משלו. "שיריו המוקדמים של סטלין מסבירים את העניין הכפיייתי וההרסני שהיה לו בספרות בהיותו רודן, וכן את הכבוד- והקנאה- שרחש למשוררים מבריקים כגון אוסיפ מנדלשטם ובוריס

---

¹⁴ הוא העריץ את טולסטוי אך השתעמם מהתיאורים הנוצריים שלו על גאולה ואף לעג להם

פסטרנק"¹⁵. עבודתי תנסה להציג ולבחון מהו העניין הכפייתי שהיה לסטלין בספרות בחייו הבוגרים.

אמנם עבודתי זו לא מתארת מה עשה סטלין מהרגע שבו נטש את הסמינר לכמרים לטובת המהפכה בשנת 1899 ועד שהפך למזכיר הכללי של המפלגה ב-1922, בכל זאת אסכם זאת בכמה מילים.

לאחר שעזב את הסמינר, פנה סטלין לחוגים הסוציאליסטים שפעלו באזור טיפליס, במטרה לחבור אליהם בפעילות מהפכנית. באותה התקופה בערך הוא שמע על ולדימיר איליץ' אוליאנוב, הידוע בכינוי "לנין". במהרה הפך סטלין לאחד מראשי השודדים שפעלו באזור גרוזיה, והוא היה מאלה שתכננו כמה משודי הבנקים הגדולות לאותם זמנים. חיים אלו היו מסוכנים, ושנים רבות הוא נאלץ לחיות במחתרת. הכספים אותם השיגו המהפכנים נשלחו למנהיגיה של המפלגה הסוציאל דמוקרטית ובראשה לנין. בשנת 1903, כאשר התפלגה המפלגה לבולשביקים ובראשם לנין, ולמנשביקים ובראשם מרטוב, צידד סטלין בבולשביקים. הבולשביזם, בשונה מהנשיביזם, סבר שיש לתפוס את השלטון בכח ואפילו באמצעי טרור. בשנת 1905, פגש סטלין שהיה ידוע בזמנו כ"קובה", את לנין לראשונה בפינלנד. מאז נועד מהפכת אוקטובר ב-1917 היה סטלין שליחו של לנין במשימות שוד כאלו או אחרות. הוא נעצר לכל הפחות שבעה פעמים והוגלה למקומות נידחים באימפריה הרוסית. חוקרים חלוקים על פרטים מסוימים בתקופה זו של חייו וטענות שונות עולות מהם. טענה מסוימת אומרת שסטלין היה סוכן צאריסטי. ראייה לכך הייתה שהוא הצליח לברוח כל פעם מחדש מגלותו ולחזור לפעילות המהפכנית. תקופה זו בחייו, המונה כ-15 שנה נשארת בחשיכה. עם המהפכה, חזרו מנהיגיה מהגלות. סטלין היה העוזר של לנין, ואף עזר לו לרדת למחתרת בעת הצורך. סטלין מונה ל"נרקום" לענייני לאומים¹⁶. לאחר שלנין מת, ריכז סטלין סביבו כח עצום בתפקידו כמזכיר הכללי. סטלין חבר לקמנייב וזינובייב נגד טרוצקי, יריבו הגדול ביותר

---

¹⁵ שם עמ' 100.

¹⁶ נרודני קומיסר (קומיסר עממי), תפקיד זהה לשר במובנו המערבי של ימינו

ומי שהתחרה עמו על תפקיד המנהיג. לאחר שהטרויקה של סטלין קמנייב וזינובייב הוקיעה את טרוצקי, פנה סטלין נגד בני בריתו וביקר את קמנייב וזינובייב ספני המפלגה. בשנת 1925 חבר סטלין לבוכארין כנגד קמנייב, וכתוצאה מכך קמנייב הודח. בוכארין תמך בסטלין והם הוקיעו את טרוצקי, קמנייב וזינובייב כ"אופוזיציה משמאל". לאחר שצבר תמיכה אדירה, נפנה סטלין להפטר מבוכארין וריקוב בשנת 1928. המפלגה, שתמכה בסטלין כינתה את בוכארין "האופוזיציה מימין". לא חלף זמן רב, וסטלין היה שליטה הבלעדי של המפלגה. הוא גרם לסילוקם של כל המהפכנים הוותיקים מתקופתו של לנין, ונשאר עם משרתים מוכנעים שמילאו אחר הוראותיו. סיפור משנות ה-30 ממחיש את המצב בצורה משעשעת. כשביקר סטלין את אימו בגרוזיה, בשנות ה-30, שאלה האם את בנה מה הוא בדיוק. סטלין ענה לאמו בשאלה "את זוכרת את הצאר? אז אני הצאר". האם ענתה לבנה שמוטב אם הוא היה נשאר כומר.

עבודתי עוסקת ביחסו של סטלין לסופרים משנות ה-30 והלאה.

ההיסטוריון סיימון סבאג מונטיפיורי, בספרו "סטלין הצעיר", תיאר את קורותיו של סטלין בשנים אלו. במשך גלותו הארוכה, היה סטלין מבלה בקריאה מרובה, מנהג שלעולם לא נטש עד יום מותו. פרשיות האהבים של סטלין וילדיו מחוץ למסגרת הנישואים מתוארים גם הם ב"סטלין הצעיר". בחרתי שלא להתייחס לתקופה זו בחייו, ועשיתי מעיין דילוג מילדותו של סוסו לחייו של סטלין הבוגר. על פער השנים הללו ניסיתי לגשר כאן בקצרה.

פרק א'

סטלין ומנדלשטם

אגודת הסופרים הרוסית:

"האגודה הרוסית של סופרים פרולטרים" (ר.א.פ.פ.) הוקמה בשנת 1925 על-מנת לפקח על הספרות הסובייטית. תפקידה העיקרי של האגודה הוא רדיפת "סופרים סוררים באמצעות מאמרי נאצה בעיתונות", האגודה הייתה "מכתיבה להם תכנים אידיאולוגיים ומגבילה אותם רק לצורות הכתיבה ה"כשרות"¹⁷. כל סופר שכתב משהו שנגד את עמדות המפלגה "זכה" לביקורת חריפה בעיתון. מעבר להשפלה וההגבלה בחופש הביטוי כתוצאה מביקורת אלו, סופר שגונה בעיתון איבד את פרנסתו ולעיתים אף נעצר. סטלין, ככל הנראה, היה זה שהורה על הקמת האגודה. בכדי לדעת שמערכת ה"חינוך מחדש" שלו פועלת בהתאם, הוא היה זקוק לארגון הבקיא בספרות שיוכל לצנזר כתבים לא ראויים. הארגון היה זקוק לסופרים מפורסמים שיחזקו את שמו ויקנו לו מעמד. על כן, סטלין החל במסע שבו ניסה לשדל את מקסימ גורקי, אחד מגדולי הסופרים הרוסים, לחזור לברית המועצות. אלכסיי מקסימוביץ' פשקוב נולד בשנת 1868 בעיר ניז'ני נובוגורוד שברוסיה הצאריסטית. ילדותו הייתה קשה- הוא התייתם מהוריו, גדל אצל סבתו, ולאחר שהיא מתה, הוא ניסה להתאבד. מכאן לקוח שם העט שלו- מקסימ גורקי¹⁸. בתחילת המאה ה-20 התיידד עם לנין והפך לאחד מחבריו הקרובים. אך לאחר מהפכת אוקטובר יחסיהם נחלשו כאשר גורקי כתב נגד לנין:

"ללנין ולטרוצקי אין שמץ של מושג בנוגע לחופש זכויות האדם. הם כבר הושחתו בידי הרעל המלוכלך של העוצמה, הדבר נראה לעין בזלזולם חסר הבושה בחופש הביטוי וכל שאר

זכויות האזרח למענם נאבקות הדמוקרטיה"

בתגובה לנין כתב לגורקי:

¹⁷ מתוך האמן ומרגריטה, מיכאל בולגקוב. "אחרון הרומנטיקנים, על האמן ומרגריטה ומחברו" מאת מתרגם הספר לעברית פטר קריקסונוב. עמ' 527

¹⁸ ברוסית 'גורקי' = מר

"עצתי לך: שנה את סביבתך, שנה את דעותיך, שנה את פעולותיך פנה יפנו החיים ממך והלאה."

בשנת 1921 עזב גורקי את ברית-המועצות לאיטליה. הוא השתכן בוויולה בסורנטו, אך גם שם לא הרגיש בנוח. במשך שנות ה-20 ניסה סטלין לשדל את הסופר הדגול לחזור לברית המועצות. לשם כך השתמש סטלין בשיטות (שבהם פעל במשך כל חייו כשוודד) כגון כוח, שוחד, כבוד והטבות למיניהם. בשנת 1929 הגיע גורקי לכמה ביקורים בבריה"מ ולבסוף החליט לחזור למולדתו בשנת 1931. אלכסנדר סולז'ניצ'ין¹⁹, טען שגורקי חזר לרוסיה משיקולים חומריים בלבד. בעוד שבאיטליה הוא נותר ללא כסף ופרסום, ההטבות להם זכה בברית המועצות היו גדולות יותר מהיחס להן זכו רוב חברי הממשלה והמעגל הקרוב של סטלין. הוא קיבל במתנה אחוזה מפוארת במוסקבה, דאצ'ה (בית קיץ) גדולה במרחק סביר ממוסקבה ויילה ענקית בחצי האי קרים. גורקי, שבאותה תקופה הרוויח מיליונים גם זכה לתהילה לא מועטה. בשנת 1932 ארגן סטלין חגיגות לכבוד ארבעים שנות הפעילות הספרותית של גורקי. לכבוד המאורע הגדול שונה שמה של עיר הולדתו, ניז'ני נובוגורוד לשם גורקי. גם הרחוב המרכזי במוסקבה והתאטרון האומנותי שינו את שמם לגורקי. בתמורה, גורקי הרעיף שבחים על הגולאגים (מחנות כפייה לאסירים פוליטיים שמטרתם הייתה "לחנך מחדש" את האסירים) והצלחותיו. בשנת 1929 באחד מביקורי הקיץ שלו הוא ביקר במחנה סולובצקי, שהפך לגולאג עם עליית הקומוניסטים לשלטון. הביקור היה מתוכנן היטב ומה שהוצג לגורקי גרם לו להשתכנע בפעולותיו של המחנה. הוא כתב "המסקנה ברורה לי, נחוצים לנו עוד מחנות כמו סולובצקי". סטלין הבין שכדאי לו לרכוש את גורקי לצידו בגלל יכולות הכתיבה והפרסום שהיו לסופר. סטלין ידע שמה שגורקי רוצה זה תהילה. אחת מן היכולות הבולטות של סטלין, הייתה להבין מהו המנגנון המפעיל אנשים, ולנצל זאת לטובתו. כאשר שונה שמו של התאטרון האומנותי של מוסקבה ל'גורקי', התלונן הביורוקרט הספרותי איוואן גרונסקי בפני סטלין ששמו של התאטרון צריך להיקרא צ'כוב כי התאטרון מקושר יותר

¹⁹ סופר רוסי, זוכה פרס נובל לספרות לשנת 1970. חשף בפני העולם המערבי את מערכת הגולאג הרצחנית אותה הקים סטלין.

לסופר צ'כוב. סטלין ענה לו ש "אין לכך חשיבות, גורקי הוא אדם יהיר ועלינו לקשור אותו בעבותות למפלגה"²⁰. תרגיליו של סטלין הוכיחו את עצמם. גורקי השתלח בקולאקים (שם גנאי לאיכרים) ושיבח את סטלין בפרבדה: "אם האויב אינו מוכן להיכנע יש להשמיד אותו!", כתב. גורקי, שמונה ע"י סטלין ליושב ראש איגוד הסופרים יעץ לסטלין להפטר מ ר.א.פ.פ) האגודה הרוסית של סופרים פרולטרים) ואכן באפריל שנת 1932 הוועדה פורקה. במקומה הוקמה "אגודת איחוד הסופרים הכלל סובייטית". לא היה הבדל מהותי בין שני האגודות, והשנייה מילאה את תפקיד הראשונה תחת שם אחר.

ב-26 באוקטובר 1932, כחצי שנה לאחר שפורקה הר.א.פ.פ., קיבלה קבוצת סופרים סובייטים מובילים הזמנה לכינוס באחוזתו של גורקי. כל הסופרים, כחמישים במספר, היו סופרים פרולטרים ידועים. גורקי קיבל את אורחיו בכניסה לביתו שהיה מלא בצ'קיסטים (אנשי המשטרה החשאית). בתחילה התאספו כל הסופרים וכעבור זמן-מה הגיעו מכוניות מאובטחות מהקרמלין שמהם יצאו סטלין, מולוטוב, וורשילוב וכגנביץ'. כולם חברי הוועד הפועל של המפלגה- האנשים החשובים ביותר בבריה"מ. ביתו של גורקי היה בית מפואר שיכל להכיל בקלות את האורחים. תחילה פנו האורחים לחדר האוכל שהיה מלא בשולחנות מלאי טוב. לאחר שאכלו ופטפטו, התיישבו הסופרים סביב השולחן הארוך שבראשו ישב גורקי ולצידו ישב סטלין²¹. הסופרים השתתקו וסטלין החל לדבר. הוא דיבר על יצירת ספרות סובייטית חדשה. סטלין הרצה בפני הסופרים על תרומתם העצומה למהפכה. הוא הסביר מדוע המהפכה היא הדרך לחיים אוטופיים. לכן, מחויבותו של כל אחד היא לתאר את המהפכה באור חיובי, כך טען. הסופרים הם כוהני המהפכה המקודשת או במילותיו של סטלין- "מהנדסי הנפש האנושית". סטלין כינה את הסופרים כך כדי להעביר את המסר. מבחינתו של סטלין הם מהנדסים טכניים שנדרשים להמציא פתרונות לבעיות מערכתיות. אלא שבמקרה זה לא מדובר במערכת כמו בניין או מכונה, אלא בנפש האנושית. סטלין ראה את נתיניו האזרחים כנפשות שיש לעצב ולהנדס אותם למטרותיו. סטלין היה מעוניין בחינוך

²⁰ סטלין חצר הצאר האדום. מונטיפיורי עמ' 126

²¹ סטלין מעולם לא ישב בראש השולחן. כך גם מעולם לא החזיק באופן רשמי בתפקיד ראש המדינה.

מחדש של העם כדי להשיג שליטה מוחלטת. לא במקרה הוא נקט בלשון "מהנדסים". המהנדסים מקבלים הוראה לעצב חפץ בצורה מסוימת, והם פועלים לפי ההוראה. לכאורה היה נכון לחשוב שסופר דומה יותר ליוצר בהגדרתו, אך לא בברית- המועצות של סטלין. סטלין כינה את הסופרים- "מהנדסים" והוא אכן התייחס אליהם ככאלה. הוא נתן להם הוראות מדויקות בהן נאמר מה מותר לכתוב ומה לא. "אתם מייצרים את המוצרים הדרושים, אנו זקוקים לנשמות אנושיות אפילו יותר משאנו זקוקים למכונות, טנקים ומטוסים". סטלין אפילו לא ניסה להסוות את דבריו ברמזים גסים, הוא אמר זאת בצורה ברורה ופשוטה. היות והמהפכה הינה הדרך לעולם מושלם יש לתאר את המהפכה בצורה אובייקטיבית, אמר להם. "ראוי לאמן להציג את החיים בצורה נאמנה", קרא סטלין לעבר הסופרים, "ואם אכן יציג את חיינו בצורה נאמנה, הרי שלא יוכל שלא לראותם מתקדמים לעבר הסוציאליזם. גישה זו היא, ותהיה בעתיד, 'הראליזם הסוציאליסטי'²². מעתה והלאה על הסופרים לכתוב על העתיד האוטופי שמוכרח לבוא. או במילים אחרות, להלל ולקלס למנהיגי המהפכה. המונח 'ראליזם סוציאליסטי' באמנות פירושו סגנון אמנותי המציג את יצירותיו בצורה מציאותית או **ריאליסטית**, בעלי תוכן **סוציאליסטיים**. הריאליזם הסוציאליסטי נכח בברית המועצות ופניו מעדו אל "הבלטת האופטימי והחיובי". זה היה הקו הרשמי של האמנות בברית- המועצות עד שנות ה-80. ההגדרה למונח 'ראליזם'- זרם בספרות הכללית ששיאו בסוף המאה ה-19- לפי מילון "הספרות החדשה" הוא- "השאיפה אל האובייקטיביות המקסימלית בתיאור"²³. לעומת זאת הריאליזם הסוציאליסטי- תת זרם בריאליזם- היה בפועל הפוך. בעוד שהראליזם ברוב הארצות הדמוקרטיות פנה "לפסימיות" כפי שהאמנים באותן המדינות ראו את המציאות, הריאליזם הסוציאליסטי ברוסיה נאלץ לשבח את העתיד. אך זה לא נבע מכך שכל הסופרים הסובייטים היו מאושרים. ההיפך, הם הרגישו מאוימים. האמנות ברוסיה איבדה את האובייקטיביות שלה בזמנו של סטלין. בזמן שאנשים גוועו

---

²² סטלין חצר הצאר האדום. מונטפיורי עמ' 127

²³ מילון הספרות החדשה העברית והכללית. אברהם שאנן. ע"ע ראליזם סוציאליסטי עמ' 1079

מרעב, הספרות היללה את מצבם הכלכלי המופלא של כל אזרחי ברית המועצות. כאמור, לאותה אסיפה בביתו של גורקי נקראה האליטה הספרותית הסובייטית שמנתה כחמישים איש. אך מעבר לכך שרובם היו סופרים מוכשרים בפני עצמם הייתה עוד תכונה שאיחדה אותם- כולם היו נאמנים למפלגה. כמו רבים אחרים, גם הסופרים הללו בחרו במסלול הנוח שתאם את עמדות המפלגה. גם אם חלקם לא באמת האמינו בסדר החדש הם לא מחו על כך. כמו רבים אחרים, ובצדק, הם פחדו.

בספרו של העיתונאי רוברט ליטל, "חרוזים לסטלין", הפגישה אצל גורקי מתוארת לפרטי פרטים. "חרוזים לסטלין" הינו רומן היסטורי המבוסס על שמועות והשערות הקיימות על יחסיו של סטלין לאוסיפ מנדלשטם וידידיו המשוררים. ע"פ הספר, גורקי נאלץ (ע"פ הוראתו המפורשת של מאבטחו של סטלין, ניקולאי ולאסיק) להודיע לכמה סופרים שכבר הזמנו לפגישה, שהזמנתם מבוטלת. ומדוע? כי יצירותיהם לא תאמו את הקו הכללי של האידיאולוגיה סטלין. הספר מצוטט את דבריו של סטלין מהאסיפה כך:

*"הריאליזם הסוציאליסטי מכיר בכך שאין אמנות או תרבות במופשט. כל אמנות וכל תרבות משרתות את המהפכה ואת המפלגה, או אינן משרתות אותן."*²⁴

ככל הנראה סטלין לא אמר את המילים הללו ממש, אך אין ספק שזו הייתה עמדתו. עמדה זו היוותה איום על כל משורר שרצה לכתוב ככל העולה על רוחו. איום זה היה איומו של סטלין או במילים אחרות איומה של המפלגה, שרובם המוחלט של האנשים לא עמד בו.

אך כמו בכל תחום היו אנשים יוצאים מן הכלל שלא השלימו עם התנאים החדשים. הייתה קבוצה מעטה של סופרים שלא תאמה את עמדות המפלגה. באופן מפתיע (או שלא) אותה קבוצה היוותה את מיטב הסופרים הרוסים של אותה התקופה. הדגולים שבסופרים לא היו מוכנים לכופף עצמם לבינוניות הסובייטית. אין זה אומר שחוץ מהם כל שאר האמנים היו חסרי כשרון. היו לא מעט סופרים מוכשרים, אך אותם משוררים וסופרים היו גאונים. חלקם אף האמינו ברעיון הסוציאליסטי אך לא האמינו בדרכי פעולתה של המפלגה. אחרים חשבו

---

²⁴ חרוזים לסטלין, רוברט ליטל. עמ' 47

שהמפלגה היא היא זו שמובילה אותם לחיים טובים אך בגלל שיבושים השתלטו עליה כמה פושעים שעושים ככל העולה על רוחם מבלי שהחבר סטלין אפילו יידע על כך. הם לא האמינו שיכול להיות שסטלין גורם למותם של חבריהם ושכניהם. גם אותו קומץ סופרים הושפע מן התעמולה הסובייטית ואף כתב על סטלין. אם כן מה ייחד אותם ממרבית הסופרים הרוסים? ככל הנראה, ההבדל הגדול הוא שהיום, כשמונים שנה מאוחר יותר, שמותיהם עדיין מוכרים, שיריהם עדיין נקראים וזיכרונם עודנו חי.

לצערי, בגלל המחסור בזמן ובהיקף העבודה לא אוכל לכתוב על כל אותה קבוצה של משוררים וסופרים ולכן בחרתי רק את הקלאסיים ביותר. בנוסף, תחום היצירה שבו החלטתי להתמקד הוא כתיבה. אך זו תהיה טעות לחשוב שאלו הם היחידים שנמנים עם הקבוצה הנ"ל. משוררים כדוגמת איסאק בבל, מאיקובסקי ומרינה צבטייבה או תסריטאים כדוגמת אייזנשטיין ומלחינים כדוגמת שוסטקוביץ, יצרו יצירות אשר נמנות עם הקלאסיקות הרוסיות הגדולות אי פעם. בגלל קשיים טכניים בלבד בחרתי באוסף מנדלשטם, בוריס פסטרנק, אנה אחמטובה ומיכאל בולגקוב.

סטלין ומנדלשטם

אוסף מנדלשטם (3 בינואר 1891 - 27 בדצמבר 1938):

יוסף אמלייביץ' נולד בוורשה²⁵ לאמיל בנימינוביץ' ופלורה אוסיפובנה מנדלשטם. אמיל היה סוחר יהודי שהתגורר בתחום המושב. המשפחה הייתה אמידה, ולאחר שהחליטה לנטוש את יהדותה, קיבלה היתר נדיר להתגורר מחוץ לתחום המושב. אמו, הייתה מוזיקאית רוסית ילידת וינה שחינכה את אוסיף לאהוב מוזיקה וספרות רוסית. בזכות הפריבילגיה שלהם להתגורר מחוץ לתחום המושב עברו המנדלשטמים לסנט-פטרבורג בשנת 1897. אוסיף נרשם לבית הספר הטוב ביותר בעיר וקיבל השכלה גבוהה. הנומרוס קלאוזוס- חוק באימפריה הרוסית שהגביל את כמות היהודים באוניברסיטאות- מנע ממנדלשטם להתקבל לאוניברסיטת סנט פטרבורג ולכן הוא עבר ללמוד בפאריס והידלברג שם למד ספרות אירופית, פילולוגיה והיסטוריה. מנדלשטם רצה ללמוד בסנט פטרבורג ולכן בשנת 1911 החליט להתנצר. הסיבות להתנצרות לא היו דתיות כי אם תועלתניות- הוא התקבל ללימודי פילולוגיה באוניברסיטת סנט פטרבורג.

את שיריו הראשונים פרסם בשנת 1909 בכתב העת 'אפולון'. בתחילה השתייך מנדלשטם לסימבוליסטים "זרם ספרותי שעריסתו בצרפת. תקופת שגשוגו של הזרם בשנות השמונים והתשעים של המאה התשע-עשרה". במרכז התפיסה הסימבוליסטית "עומד עולמו המיוחד של האמן היוצר, עולם שהוא מעבר לבעיות ההווה ומעבר לעולם הנגלה". לאחר שחזר מצרפת לרוסיה, נטש את התנועה הסימבוליסטית והצטרף ל"אקמאיסטים"²⁶ - "אסכולה בשירה הרוסית, שצמחה בסימבוליזם הרוסי". האקמאיזם היה זרם שדגל בהצגת המציאות בצורה בהירה "ובשיר מזמור לעולם החיים". ניקולאי גומילב, סרגיי גורדצקי, אנה אחמוטבה

²⁵ אנציקלופדיה העברית. ע"ע מנדלשטם, אוסיף אמלייביץ'.

²⁶ מילון הספרות החדשה העברית והכללית. אברהם שאן. עמ' 914

ומנדלשטם היו לב ליבו של האקמאיזם הרוסי. אחד מהאפיונים המרכזיים של האקמאיזם היה פשטות המילים וסגנון קלאסי אותו אימץ לעצמו מנדלשטם. המילים שבטוריו פשוטות, מילים של יום יום, כפי שמוכיח קובץ שיריו הראשון- "אבן" (1913). אפשר להבחין בשיריו מעין השלמה עם הגורל וכיסופים אל העבר של ימי- הביניים.

בשנת 1919 הכיר את נדייז'דה יאקובלבנה ולאחר זמן הם נישאו. בשנת 1922, כחמש שנים לאחר המהפכה הבולשביקית הוציא מנדלשטם את "שירי-תוגה"- קובץ שירים ליריים. במהלך שנות העשרים הוא כתב כמה ספרי פרוזה, מסות וקובץ מאמרי ביקורת. "הדעות וההשקפות שהובעו בו, ובכתבים אחרים, מצטיינות בעמקנותן ובמקוריותן"²⁷. ביצירותיו של מנדלשטם מצויים מוטיבים רבים שנלקחו מיוון ורומי העתיקה, איטליה של המאה ה-15 וצרפת של המאה ה-17.

כחלק מרכזי מהמהפכה, היה על המפלגה לדאוג לתעמולה שתקנה את ליבם של מיליוני האזרחים. המפלגה שהתיימרה להיות קולם של הפרולטריון (מעמד הפועלים), הייתה מוכרחה לצבור תמיכה. לאחר ששועיי השלטון הצליחו להשליט פחד וטרור להשגת מטרתיהם הם קיבצו את הסופרים, המשוררים והאמנים והורו להם ליצור אמנות המהללת את המהפכה והמפלגה. כמו הרוב המוחלט של האזרחים גם הסופרים נטו לקונפורמיזם, אך זו רק הייתה ההתחלה. הסופרים הסובייטים העלו על נס את המהפכה, הרבו לכתוב אודות מנהיגי המפלגה והיו לחלוציה. כאמור, בודדים היו שלא נכנעו ללחצי המפלגה והמשיכו לעסוק באמנות שלא הושפעה מלחצים פוליטיים. מעטים עוד יותר היו שהעזו לפרש את "העובדות ההיסטוריות של המפלגה" שלא כתקן. אחד מהם היה אוסיפ מנדלשטם. אין צורך לציין שמנדלשטם לא היה נוכח באותו כינוס מפורסם בביתו של גורקי בו קרא סטלין לסופרים- "מהנדסי הנפש האנושית". יותר מכך, זה היה בגדר פרדוקס אם אוסיפ אמלייביץ' היה מוזמן לאירוע בו נכחו רבים מן הסופרים שדאגו להשמיץ אותו יום יום בעיתונות. מנדלשטם סומן ע"ה ג.פ.או (שלאחר מכן הפך ל נ.ק.ו.ד.)- שירות הביטחון החשאי של ברית המועצות- כסופר "אנטי סובייטי" מסוכן. או במילים אחרות, מנדלשטם היה נתון למעקב

²⁷ אנציקלופדיה עברית. עמ' 967

חודרני במיוחד עשרים וארבע שעות ביממה. בנוסף לכך נאסר עליו לפרסם או להקריא שירים, אף אחד לא היה מעוניין להעסיק אותו והוא היה צפוי למאסר תמידי. לאחר נפילתה של ברית המועצות בשנת 1991 ואפילו לפני כן החלו להיחשף ארכיונים סודיים ומה שהתגלה הוא שרבים מהמעקבים והמעצרים היו פקודותיו הישירות של סטלין. סביר להניח שהמקרה של מנדלשטם דומה. הוא ונדייז'דה חיו במחסור (למען ההגינות יש לציין שבאותה תקופה רובם המוחלט של האזרחים סבלו מעוני) ומשום שנאסר עליהם לפרסם שירים עסקו בעבודות תרגום לרוסית משפות שונות. לאחר שנאסר עליו לפרסם את שיריו, החל מצבו הבריאותי של מנדלשטם להתדרדר. בעוד שבשנים 1910-1920 היה מנדלשטם מבולטי התנועה האקמאיסטית ומילא אולמות שלמים של מאזינים, הרי שבסוף שנות העשרים ובמהלך שנות השלושים היה "המשורר מנדלשטם" איש נרדף ועלוב שנאסר עליו לכתוב את אשר על ליבו. אמנם, הוא המשיך לכתוב שירי מגירה אך תפקידו וגאוותו כמשורר נלקחה ממנו. נדייז'דה מנדלשטם- שזיכרונותיה על התקופה שימשו היסטוריונים רבים- שיננה בע"פ את כל שיריו של בעלה. המטרה הייתה שבמקרה שיעצרו אותו, שיריו לא יאבדו. גם לאחר מותו של מנדלשטם, העובדה שהיא היחידה שהכירה את יצירותיו, דחפה את נדייז'דה להמשיך ולחיות. הוא הרגיש אדם שנכלא על-ידי מולדתו שאותה הוא אהב. מולדת הנשלטת על-ידי זרים. מנדלשטם חש שהוא היחיד ששם לב לתרמית של סטלין. מצבו הפיזי והנפשי הלך ונחלש וכל אותו הזמן הוא צבר כעס על המפלגה. על סטלין. הרודן שהתערב בחיי מיליונים ובין השאר בחייו הפרטיים וגזל מהם את הזכות לחיות. לא לחינם אמר מנדלשטם ש"רוסיה רוחשת הערכה של ממש לשירה, כאן מוכנים להרוג בשבילה"²⁸. מנדלשטם היה מודע לכך שיציאה נגד השלטון בגלוי הינה שווה להתאבדות. והוא בכל זאת עשה זאת.

בשנת 1934, כתב מנדלשטם שיר המונה שש-עשרה שורות שכולן בוז לסטלין. השיר נקרא "המכתם לסטלין":

---

²⁸ סטלין הצעיר. מונטפירי. עמ' 100

את הארץ תחתינו איננו חשים,

לא שיחות שיחתנו אלא לחשים,

אבל גם מחצי שיג-ושיח

איש ההר הקרמליני שוחט-האיכרים יגיח:

אצבעות לו עבות ושמנות כתולע,

כמשקולת של טון נכונה כל מילה,

כמו מקק צוחקות העיניים,

בוהק עז מבהיקים מגפיים.

וסביבו מנהיגים דקיקי הצואר-

חצאי אנשים יעשו כל דבר,

זה שורק, זה נוהק, זה מריע-

ורק הוא מהמהם ומצביע

כמו פרסה יעניק כל פקודה ופקודה-

יך בשן ובעין, קרביים יגדע,

כל דין מוות כדבש יערב לו

וחזה אוסטיני רחב לו.²⁹

---

²⁹ בתרגום מרוסית של פטר קריקסונוב. מובא בתוך ספרו של רוברט ליטל, "חרוזים לסטלין" עמ' 101.

יש לאמץ את הדמיון כדי לנסות לדמיין את גודל התעוזה (והייאוש) שהוביל את מנדלשטם לכתוב את ה"מכתם". שש-עשרה שורות של עלבונות המוטחות אחת אחרי השנייה כלפי סטלין. מנדלשטם היה המשורר הסובייטי היחיד שהעז לכתוב שיר כלשהו עם מסרים שליליים על סטלין. אפשר לומר שהוא המציא ז'אנר חדש שלא היה קיים לפני כן בשירה הסובייטית.

תיאורים מסוכנים כמו "איש ההר הקרמליני שוחט האיכרים" נשמעים לאורך השיר. על העלבונות המדויקים של מנדלשטם אין צורך לחזור. כל משפט יותר חותך ומובן מהמשפט שלפניו. המילים הפשוטות (אחד המאפיינים של שירתו של מנדלשטם) לא הולכות סחור וסחור. זהו שיר פוגעני המיועד לסטלין. בשונה מיצירות מסוימות, בהם הגיבור מוסווה ע"י רמזים והטעיות, השיר של מנדלשטם פונה לסטלין.

לא זו בלבד שמנדלשטם "מותח ביקורת" פוליטית חריפה על סטלין, הוא גם פונה אל סטלין האיש- יוסף ויסריונביץ' דג'וגשווילי. את הביקורת הפוליטית הוא מנסח בתיאורים כמו "שוחט האיכרים" ו"כל דין מוות כדבש יערב לו". מנדלשטם מביע את דעתו הנחרצת על הדיקטטורה של סטלין כנגד האיכרים, מערכת הגולאגים וההוצאות להורג. אך לדידו של המשורר מנדלשטם לא די בכך. עלבונות רבים בשיר מופנים למראהו של סטלין ומוצאו.

אצבעות לא עבות ושמנות כתולע- נכתב במחשבת תחילה לאחר שהמשורר דמיאן בדני סיפר למנדלשטם שהספרים שנהג להשאיל לסטלין חזרו עם "טביעות אצבעות שמנוניות"³⁰. השורה האחרונה בשיר- *חזה אוסטיני רחב לו-* מתייחסת למוצאו המפוקפק של סטלין. לא זו בלבד ששליטה של ברית המועצות לא היה רוסי, אלא גם סביר להניח שהוא לא היה ממוצא גרוזיני. סבו של ויסריון, אביו של סטלין היה ממוצא אוסטי. האוסטים היו קבוצה אתנית קטנה ששכנה בגבולותיה הצפוניים של גרוזיה. הם הובדלו מהגרוזיניים בשפתם ומנהגיהם הפגאניים. מה שברור מעבר לכל ספק הוא שכינוי של אדם גרוזיני מכובד בשם "אוסטיני" יכול להתפרש כעלבון בלבד.

³⁰ סטלין חצר הצאר האדום. מונטיפיורי עמ' 165.

אך זה לא הכול. מנדלשטם טרח לתאר את ההיררכיה ב"הרי הקרמלין". "וסביבו מנהיגים דקיקי צוואר" - כתב מנדלשטם לאחר שהתרשם מצווארו הדקיק של מולוטוב³¹. חצאי אנשים יעשו כל דבר - כל המנהיגים בעלי עמדות המפתח של המפלגה, אינם אלא בובות ראוה של סטלין. הם רק עושים רעשים, אך בפועל סטלין נותן את הפקודות ומשרתיו ממלאים אחריהם בציותנות.

ה"מכתם" הוקרא במקור בפני מעגל החברים הקרוב של אוסיפ ונדייז'דה. המטרה הייתה שאף זר לא ישמע על אודות השיר. אך זה לא עזר. במהרה, גנריך יגודה - ראש הנ.ק.וו.ד. השמיע את השיר במלואו באוזניו של סטלין. "יגודה זיכה את מנדלשטם במחמאה לא מכוונת בכך שלמד את שירו בעל פה", כדי שהמנהיג יישמע. אין אנו יודעים בוודאות איך סטלין הגיב לאחר הקראת השיר, אך סביר להניח שהוא נמלא זעם. מה שידוע לנו הוא ההוראה המפורשת שניתנה ע"י סטלין בקשר לגורלו של מנדלשטם - "לבודד אותו אך לשמור אותו חי".

לבודד אותו, אך לשמור אותו חי. סטלין, בכתב ידו האישי כתב על תיקו של מנדלשטם את המילים הללו. בששת המילים הללו גזר סטלין את דינו של המשורר ועוד כמה אנשים קרובים אליו. המשמעות המעשית של ההוראה הייתה לעצור את מנדלשטם, אך לא להורג אותו, צעד שנדמה היה שהוא צפוי, לולא ההוראה המוזרה של סטלין.

נוסח המילים אינו מובן. אדם שהיה קורא את ההוראה ללא רקע מוקדם היה חושב שמדובר בחפץ. מונטפיורי טוען שסטלין התייחס למנדלשטם כחפץ יקר ערך. אין ההוראה מדברת על משורר אלא "באיזה אגרטל יקר ערך". "סטלין ידע לעמוד על ערכו של מנדלשטם", אך לא כאדם אלא ככלי יקר ערך שעשוי להביא תועלת לבעליו.

---

³¹ הכינוי של ויאצ'סלב סקריאבין - ראש הממשלה ושר החוץ במלחמת העולם השנייה. היה אחד מהאנשים היחידים ששרדו את הטיהורים הגדולים שנעשו בצמרת השלטון בשנות ה-30. הצטרף לשורות המפלגה עוד בתקופתו של לנין וכונה על ידו "ישבן אבן" - שם חיבה שהעיד על היכולת של מולוטוב לשבת זמן רב ולבצע עבודה משרדית.

ואכן בלילה שבין ה-16 ל-17 במאי עצרו את מנדלשטם. לאחר משפט מזורז, הוחלט שהמשורר ואשתו יוגלו לשלוש שנים. חבריהם של הזוג מנדלשטם פנו לעזרה ממקורבים של סטלין בבקשה לדון מחדש על מעצרו של מנדלשטם. פסטרנק ונדייז'דה פנו לניקולאי בוכארין³² ואחמטובה הלכה לינוקידזה. בוכארין, שיחסיו עם סטלין היו מתוחים כבר באותה תקופה, ביקש לדעת מדוע עצרו את מנדלשטם, ולאחר שנדייז'דה הבטיחה לו שבעלה לא עשה מעשה אסור החורג מן הנורמה, פנה בוכארין לסטלין במכתב. הוא ביקש מסטלין לשחרר את מנדלשטם בתואנה שמנדלשטם משורר מן המעלה הראשונה אך "הוא לא כ"כ נורמאלי". עוד בוכארין כתב על מנדלשטם שחברו פסטרנק הוא היחידי שידע על המעצר, שהיכה אותו בתדהמה. בנוסף לכך, בוכארין ציין ש"משוררים תמיד צודקים, ההיסטוריה עומדת לצידם"³³.

לאחר שסטלין קרא את מכתבו של בוכארין, הוא קרא: "מי אישר את מעצרו של מנדלשטם? זה מעשה מביש!" לא ברור למה התכוון סטלין, אך ידוע לנו שהוא לא הופתע ממעצרו של המשורר. סטלין ידע שהשמועות על התעניינותו האישית בפרשת מנדלשטם יתפשטו כאש בשדה קוצים בקרב הסופרים ולכן הוא החליט לטלפן לפסטרנק (הרחבה על אותה שיחה בפרק ב' "סטלין ופסטרנק").

לאחר מעצרו של מנדלשטם, נגזר עליו עונש גלות. לא זו בלבד שמנדלשטם לא נורה- הוא גם לא נשלח לגולאג. באותה תקופה מאות אלפי אנשים נורו רק כי היה חשד באמונתם למפלגה ולסטלין. מנדלשטם נשלח לעיר צ'רדין יחד עם אשתו, עונש פעוט במונחים של סטלין. אך במהרה גם ניתנה לו האפשרות לבחור כל מקום שאליו ירצה לגלות חוץ מהערים המרכזיות. מנדלשטם ואשתו נדייז'דה בחרו בוורונז'- עיר במערב דרום רוסיה.

---

³² "יקיר המפלגה"- כינוי שהוענק לבוכרין ע"י לנין. בשנות ה-20 תמך במדיניות של סטלין נגד המהפכה-הכלל-עולמית. והוקיע את האופזיציה משמאל ובראשה טרקוצקי וקמנייב. בשנות ה-30 חלק על מדיניות החומש של סטלין ומהר מאוד ירד קרנו בעיני המפלגה: הוא סולק מהוועד המרכזי ולבסוף גורש. כתחליף, הוא היה העורך הראשי של איזווסטיה וכתב את החוקה של בריה"מ. בשנת 1938 נשפט במשפטי הראווה שארגן סטלין והוצא להורג. בוכארין נחשב כהוגה הדעות והאינטלקטואל שבין ראשי המפלגה.

³³ סטלין חצר הצאר האדום. שם

בנדיקט סרנוב³⁴, סופר ומבקר רוסי שכתב ספר על מנדלשטם בשם "בן הערובה של הנצח", קורותיו של מנדלשטם³⁵, תיאר את מעצרו של מנדלשטם. מכיוון שהספר נכתב ברוסית ולא תורגם, אני אסביר את עיקרי הדברים.

סרנוב טוען שמנדלשטם "יצא בנס" מגורל גרוע בהרבה בזכות הוראתו המפורשת של סטלין. הוא מצטט גם את זיכרונותיה של נדיז'דה מנדלשטם שטענה שגם בוכארין עזר במכתבו לסטלין. על סמך כתבים וזיכרונות, סרנוב מסביר שסטלין היה מעוניין בסופרים ומשוררים מבריקים ממעלה ראשונה שיכתבו עליו שירי הלל. סטלין הבין ששמו ייזכר רק כפי שאותם משוררים יציגו אותו. התדמית של סטלין הייתה חשובה לו, ולכן ניסה לגייס את הסופרים המוכשרים לצידו.

סטלין היה זקוק לשיר ממנדלשטם דווקא. מדוע? סרנוב מספק בספרו שתי סיבות.

א. מנדלשטם לא היה סתם אומן. הוא היה משורר גאוני

ב. הוא היה זר אידיאולוגית. סטלין נמשך לסופרים שהיו זרים לקומוניזם מבחינה אידיאולוגית כדוגמת מנדלשטם, פסטרנק ובולגקוב. לטענתו של סרנוב, סטלין הרגיש כמו מלך שהוכתר ללא שושלת ולכן הוא היה חייב לבסס את מעמדו בקרב נתיניו. הדרך הטובה ביותר לקבל לגיטימציה, לדידו של סטלין, היא לגרום לנתינים זרים להודות בגדולתו. מהסיבות הללו החליט סטלין לברר על מנדלשטם.

לאחר ששמע שמנדלשטם נמנה עם המשוררים הגאוניים, הוא החליט לברר זאת באופן אישי מפסטרנק בשיחת טלפון. ככל הנראה, תשובתו של פסטרנק שכנעה את סטלין שמדובר במשורר דגול ולכן הוא החליט שלא כדאי להרוג אותו. חבל להרוג את מנדלשטם אם אפשר להפיק ממנו תועלת. סטלין ציפה שמנדלשטם יכפר על "המכתם" שכתב בכך שיכתוב עליו

³⁴ לאחרונה נודע לי שהוא הוציא ספר בעל שלושה כרכים הנקרא "סטלין והסופרים" שנכתב בשפה הרוסית ולא תורגם לעברית. הספר עוסק בכל אחד מהסופרים בהם אני בחרתי לעסוק ובעוד אחרים. לצערי לא הספקתי לקרוא את הספר ולהיעזר בו, אך עצם העובדה שסופר כה רציני הקדיש לנושא כמה שנות מחקר, מעיד עד כמה "סטלין והסופרים" הוא נושא הראוי למחקר.

³⁵ בתרגום חופשי שלי

שיר הלל. סטלין לא היה מעוניין בשירי ההלל של המשוררים הרבים כל-כך שעמדו לרשותו (סרנוב מונה ברשימה ארוכה של אותם סופרים), הוא היה מעוניין ביוצרים אמתיים כדוגמת מנדלשטם. לכן הוא שלח אותו לגלות.

בגלות חיו המנדלשטמים בעוני רב. אמנם מצבם היה טוב בהרבה ממצב אפשרי של עונש מוות או מחנה כפייה, אך לא הייתה להם כל פרנסה ומצבם הרפואי היה קשה. נדייז'דה לוותה כסף מכל מכריהם, אך מעטים העזו להלוות לפושעים המואשמים בעבירות אנטי-סובייטיות שתלויים בין החיים ובין המוות. "הבולגקובים נמנו עם קומץ האנשים שלא סירבו"³⁶. בולגקוב, שבעצמו היה במצב קשה, נרתם לעזור למנדלשטם.

מנדלשטם הבין היטב את כוונותיו של סטלין והרגיש שהוא כלוא. הוא לא יכול היה לסבול זאת עוד והחליט לכתוב לסטלין שיר הלל. בשהותו בוורונז', כתב מנדלשטם לסטלין שיר הלל המכונה "אודה".

נזייז'דה יאקובלובנה מנדלשטם, אשתו של אוסיפ תיארה בזיכרונותיה את הדרך בה נהג בעלה לכתוב שירים. לפי תיאורה, מנדלשטם לא היה מתיישב לכתוב שיר אלא היה **מחבר** אותו בראשו, ולבסוף מתיישב לכתוב אותו על הדף. השירה הגיעה אליו כמו מוזיקה. הוא היה זקוק לשקט ורק אז היה מצליח להתחבר אל השיר. לעומת זאת, נכתב בזיכרונותיה, כאשר כתב מנדלשטם את **האודה** הוא התיישב עם דף ועיפרון וחשב מה לכתוב. הכתיבה של האודה לא עלתה לראשו של המשורר הגאון באופן טבעי. הוא ניסה ליצור שיר שנגד את אמונותיו. הוא התלונן בפניה (בפני אשתו נדייז'דה) שהוא לא מסוגל לעשות זאת, שזה עינאי. הוא התפלא איך משוררים רבים יכולים לכתוב שירים כאלה כל יום.

סרנוב טוען שסטלין לא הצליח בתכניתו. הוא ציפה שמנדלשטם יכתוב לו שיר הלל הראוי לשמו. אך ה"אודה" של מנדלשטם לא עמדה בקריטריון. לפיו, סטלין לא נזקק במנדלשטם כדי להשיג שיר כזה. כל אחד היה יכול להגיע לשיר ברמה זו.

---

³⁶ מתוך האמן ומרגריטה, מיכאל בולגקוב. "אחרון הרומנטיקנים, על האמן ומרגריטה ומחברו" מאת מתרגם הספר לעברית פטר קריקסונוב. עמ' 544

לעומתו, המשורר יוסף ברודסקי, זוכה פרס נובל לספרות, טען שהאודה היא אחת מהשירים הטובים ביותר שמנדלשטם כתב. יתרה מזאת, לדעתו מנדלשטם ממש נסחף לתוך השיר, כולו התלהבות לכתוב שיר לרודן הגרוזיני.

בכל מקרה, מצבו של מנדלשטם באותה תקופה היה גרוע. בריאותו הפיזית והנפשית התדרדרה וככלה הנראה הוא ניסה להתאבד מספר פעמים. במאי 1937 הסתיימה תקופת הגלות של הזוג מנדלשטם והותר להם לצאת מוורונז'. הם חזרו למוסקבה אך כעבור שנה נאסר מנדלשטם בפעם השנייה ונשלח למחנה אסירים במזרח רוסיה ליד העיר בלדיבסטוק. מנדלשטם הגיע למחנה במצב בריאותי עגום במיוחד. וארלאם שאלאמוב, סופר רוסי ששרד את הגולאג הסטליניסטי, הוציא קובץ של סיפורים קצרים העוסקים בחיי האסירים במחנות הכפייה. אחד מן הסיפורים מתאר לפרטים את מנדלשטם הגוסס במחנה האסירים, ואיך לבסוף הוציא את נשמתו, לבד, בגשם, ב-27 בדצמבר 1938. מנדלשטם נמנה עם המשוררים הגדולים ביותר שידעה רוסיה. מוצאו היהודי, כשרונו הטבעי, חינוכו ולימודיו בצרפת וברוסיה, הובילו אותו לכתוב שירים מדהימים בפשטותם וכנותם. הכל הצביע על כך שיש למנדלשטם עתיד בטוח. כבר בגיל צעיר הוא מילא אולמות שלמים במאזינים המשתוקקים לשמוע את שיריו. המהפכה ניפצה את עתידו. במהרה, נשללה ממנו זכות הביטוי וחופש היצירה, כתביו הושמצו ברבים וקם דור חדש אשר לא ידע את מנדלשטם. מנדלשטם, בשונה ממרבית הסופרים, לא נכנע ללחצי המפלגה. הוא נשאר איתן בדעותיו ולא היסס למתוח ביקורת כלפיי השלטון. כאשר מצבו של מנדלשטם היה בלתי נסבל מבחינה נפשית ובריאותית, הוא פרסם שיר, "המכתם לסטלין", אשר כולו השמצה ובוז לסטלין. סטלין שרחש כבוד למנדלשטם ובו זמנית קינא בכישרונו הנדיר החליט לא לרצוח אותו. תכונתו הייתה לנצל את כישוריו של מנדלשטם לטובתו למטרות תעמולה, פולחן אישיות ומעמדו בקרב האינטליגנציה הרוסית. מנדלשטם זכה בעונש "קל" של גלות מלאה סבל, ולבסוף בייאושו כתב שיר הלל לסטלין, באמונה שאולי מצבו ישתפר. הוא אכן הוחזר למוסקבה, אך מיד נשלח למחנה עבודה שם היה כבר גוסס. כעבור זמן קצר הוא מת.

פרק ב'

סטלין ופסטרנק

בוריס לאונידוביץ' פסטרנק: (10 בפברואר 1890-30 במאי 1960)

פסטרנק נולד למשפחת אמנים יהודית שהתגוררה במוסקבה. אביו, לאוניד פסטרנק היה צייר יהודי אימפרסיוניסטי נודע, בין השאר בזכות הדיוקן של טולסטוי³⁷ מעשה ידיו. אמו הייתה הפסנתרנית והמוזיקאית רוזה קאופמן, בתו של סוחר יהודי אמיד. רוזה הייתה פסנתרנית מבריקה והופעתה הראשונה בקונצרט הייתה כבר בגיל שלוש-עשרה. המשפחה הייתה מקושרת היטב עם גדולי האמנים של סוף המאה ה-19 וראשית המאה ה-20. בין באי ביתם של המשפחה היו לב טולסטוי ואלכסנדר סקריאבין. הבית היה "בית ועד לעילית האינטלקטואלית של הדור"³⁸. משפחתו ביקרה את טולסטוי באחוזתו יאסנאיה פוליאנה בעיר טולה. ביקור זה השאיר חותם על פסטרנק ששאב רעיונות רבים בחייו המבוגרים מטולסטוי. בזכות אמו נמשך בוריס למוזיקה ובגיל 13 התחיל ללמוד אצל סקריאבין, שכאמור היה ידיד קרוב של המשפחה. בגיל שמונה-עשרה נטש פסטרנק את המוזיקה ונסע ללמוד פילוסופיה במרבורג שבגרמניה אצל הפילוסוף היהודי הרמן כהן. כהן ניסה לשדלו להישאר בלימודיו ולהיפך לדוקטור אך בשנת 1912 פסטרנק נטש גם את הפילוסופיה, חזר למוסקבה והחל לעסוק בכתיבת שירה. את המוזיקה והפילוסופיה ניתן היה לחוש בשיריו של פסטרנק באותה עת. שיריו מתאפיינים בליריקה ובעיסוק בשאלות פילוסופיות. את קובץ שיריו הראשון, "התאום בעננים", כתב בשנת 1914 בהיותו בן עשרים וארבע. בימי מלחמת העולם

---

³⁷ לב טולסטוי (1828-1910) אחד מגדולי הסופרים הרוסים בכל הזמנים. היה אנרכיסט ששאב חלק מרעיונותיו ממרקס אך חלק עליו בנושאים מסוימים. התפרסם בעיקר בזכות הרומאנים: 'מלחמה ושלום' ו'אנה קרנינה'.

³⁸ שבעה שערי שירה כרך שביעי עמ' 240

הראשונה הוציא את קובץ השירים- " מעל למחסומים" ³⁹(1917). בשנת 1922 יצא לאור הקובץ "חיי אחותי" ובשנת 1923 את הקובץ "נושאים וואריאציות". באותם שנים התיידד פסטרנק עם המשורר ולדימיר מאיקובסקי שעליו כתב סטלין "הטוב והמוכשר שבין משוררי העידן הסובייטי"⁴⁰. לקשר הזה הייתה השפעה על יצירותיו, כמו את סיפורו האוטו-ביוגרפי " מגילת חסות" (1931), שהוקדש בחלקו למאיקובסקי.

בתחילת דרכו השתייך פסטרנק לזרם הסימבוליסטי, לאחר מכן לזרם הפוטוריסטי ולבסוף התרחק גם מן הפוטוריזם. בתחילת שנות ה-30- לאחר ועידת הסופרים של סטלין, שבה הוא כמובן לא נכח- סר חנו של פסטרנק מעיני המפלגה. פסטרנק התנגד לשלטון האימים שאותו הובילו הקומוניסטים בתקופת הטיהורים הגדולים. הגולאגים (מחנות כפייה וחינוך מחדש) זעזעו אותו והעוני הכללי ששרר ברחוב פגע בו. אך יותר מכל הפריע לו מדיניות ההגבלה בחופש הביטוי של האמן, אותה סטלין הנהיג. "הדוקטרינה הבולשביקית ורודנות המחשבה שביקשה לכפות, הייתה, למותר לציין, היפוכו הגמור של נפש המשורר המורד, הרואה בחירות הפייטן את חזות הכל". על-אף שהיה משורר בעל שם עולמי- במיוחד לאור העובדה שיצירתו הושפעה רבות מן המשורר הגרמני ריינר רילקה (שאביו, לאוניד פסטרנק, צייר דיוקן שלו)- סטלין הסתייג ממנו. במהרה, "ההסתייגות הפכה להשתקה מכוונת ושיטתית של יצירתו"⁴¹. כדי להתפרנס, פסטרנק החל לתרגם קלאסיקות אירופאיות- כגון שייקספיר, וכן יצירות בנות תקופתו. בו בזמן הוא כתב שירים שביטאו את יחסו לבולשביזם. מכיוון שלא יכול היה לפרסם את השירים הם נכתבו "למגירה". בשנות ה-30 החל פסטרנק ליצור פרוזה בה "לא חסך את שבטו מדיכוי הפרט שחולל הבולשביזם"⁴².

חשוב להבין שבשנות ה-30 לא נצרך שיר אנטי-סטליניסטי **מפורש** כדי להיות מוקע ע"י המפלגה. מספיק היה למשורר לא לציין את מנהיגי המהפכה בכל שיר ושיר, וכבר היה מוקע

³⁹ מילון הספרות הכללית עמ' 626

⁴⁰ שבעה שערי שירה כרך ז' עמ' 266

⁴¹ מילון הספרות עמ' 626

⁴² שבעה שערי שירה כרך שביעי עמ' 241

בעיתונות בכינויי גנאי כגון: "אינדיבידואליזם, אידיאליזם סובייקטיבי אסתציזם בורגני" וכו'...
כינויים בהם זכה בוריס פסטרנק לא פעם. רבים נכנעו ללחצים ולעלבון שהופעלו עליהם
בעיתון "פרבדה", ומיד היו חוזרים בהם. פסטרנק לא נמנה עם אותם הסופרים. הוא לא יכול
היה לסבול את העובדה שנאמר לו מה לעשות. או כפי שכתב זאת בעצמו:
*" הם לא רוצים ממך הרבה, כל מה שהם מבקשים הוא רק שתאהב את השנוא עליך ותשנא
את כל היקר לך."*

לפני שהוקמה הוועדה של "איחוד הסופרים הסובייטים" בשנת 1932, ביקר פסטרנק בגרוזיה
בלוויית אשתו לעתיד, זינאידה נייגואז. את התפעלותו מהנופים והניחוחות הגרוזיניים הוא
ביטא בקובץ שירים שנקרא "לידה מחדש". סטלין, שנולד וגדל בגרוזיה, התפעל מן השירים
והחליט להעניק לפסטרנק את ה"זכות" לפרסם מחדש. אולם לאחר הקמת הוועדה בשנת
1932 תקופת החסד לה זכה פסטרנק תמה. כל מטרת "איחוד הסופרים הסובייטים" הייתה
להנהיג את דוקטרינת "הראליזם הסוציאליסטי" ולהשתלח בכל אמן שלא הלך בתלם. לאחר
שגיננו את פסטרנק בראשי חוצות, מצבו הלך והחמיר. הוא הועלה לרשימת האנשים
האמורים להישלח להגליה לסיביר. סטלין שנהג לעבור על הרשימות באופן אישי פטר את
פסטרנק מגלות ואפשרות סבירה למוות באומרו " אעזוב במנוחה את המשורר המרחף
הזה". משפט זה, אולי מתמצת את יחסו של סטלין לסופרים כמו פסטרנק.

סטלין מעולם לא עזב במנוחה את פסטרנק, כפי שהפטיר. פסטרנק היה נתון לחסדי המפלגה
עד יום מותו. אמנם " סטלין דאג לשמור על חייו" אך מעולם לא הניח לו לנפשו. מונטפירי
מסביר את "העניין הכפייתי שהיה לו בספרות בהיותו רודן, וכן את הכבוד והקנאה שרחש
למשוררים מבריקים כגון אוסיפ מנדלשטם ובוריס פסטרנק"⁴³. סטלין קינא ביצירתו של
פסטרנק- ביכולות שלו. הוא ידע ששיריו של פסטרנק אינם שייכים להווה בלבד, אלא נחלת
העתיד. סטלין רצה לזכות בשיר מעשי ידיו של פסטרנק ולכן מעולם לא הרפה ממנו.

---

⁴³ סטלין הצעיר. מונטפירי עמ' 100

פסטרנק מצדו, הוקסם מסטלין ומחשבותיו על המנהיג העסיקו אותו רבות. האינטליגנציה הרוסית כולה הייתה מסוקרנת מיהו סטלין. השאלה של מידת המעורבות של סטלין בשלטון העסיקה אותם ואף גרמה לוויכוחים. מנדלשטם הוא אולי אחד היחידים שהעז להביע את מחשבתו בקול. הוא סבר שסטלין אחראי לפגיעה בחופש הביטוי של האמן. הפשעים הנוראיים של ברית המועצות נעשו בידיעתו ובהוראתו של סטלין. לעומתו, פסטרנק סבר שסטלין לא ידע על רבים מהפשעים הללו. הוא חשב שאנשי הצ'קה פועלים מאחורי גבו של המנהיג. לפסטרנק "נדרשו שנים להשלים העובדה שסטלין עצמו ולא אנשי הצ'קה שפעלו מאחורי גבו, היה אחראי לגירושים, לטיהורים ולהוצאות-להורג"⁴⁴.

כאשר אשתו של סטלין מתה, ככל הנראה מהתאבדות, פרסם פסטרנק דברי ניחום לסטלין בעיתון. אלפי אנשים, אגודות וועדות פרסמו דברי אבל על מותה בטרם של אשתו של סטלין. כל דברי הניחומים הנדושים היו לסטלין לבוז, אך דבריו של פסטרנק דווקא ניחמו אותו. השמועות אמרו שהוא גזר את דף הפרסום ושמר אותו. פסטרנק כתב כך:

"אתמול חשבתי על סטלין בעמקות ובעקשנות- וחשבתי עליו לראשונה מנקודת ראותו של אמן. בבוקר קראתי את הידיעה. נדהמתי, כאילו הייתי שם, חייתי את הרגע וראיתי במו עיני"⁴⁵.

לעומת זאת, יש הטוענים שגם פסטרנק (בדומה למנדלשטם) מעולם לא התפתה להאמין שסטלין תמים כפי שהוצג בכלי התקשורת. לאחר שראה במו עיניו שחלומות המהפכה לעתיד טוב יותר מתנפצים, אימץ דעות אנטי מפלגתיות. הגורסים בשיטה זו טוענים שפסטרנק לא הפגין את דעותיו בפומבי מסיבות אסטרטגיות בלבד. סרנוב טוען שהגישה של פסטרנק כלפיי סטלין הייתה חכמה. הוא מעולם לא החמיא לסטלין באופן ישיר. הוא היה בעל כבוד עצמי שהעריך את יכולותיו האמנותיות. מצד שני גם אל סטלין הוא התייחס כמנהיג גדול.

⁴⁴ חרוזים לסטלין. רוברט ליטל. עמ' 12

⁴⁵ בתרגומו של פטר קריקסונוב מובא בחרוזים לסטלין עמ' 197

לכן, הוא הרשה לעצמו להתייחס אל סטלין כאל אדם שווה אליו. כלפי חוץ, פסטרננק העריך את סטלין אך בתוכו פנימה הוא לא סבל אותו.

המאהבת של פסטרננק, אולגה איבינסקיה והאחת שכלל הנראה העניקה לו את ההשראה לדמות של לרה מ"דוקטור ז'ואגו", כתבה בזיכרונותיה הנקראים "שבי הזמן: השנים עם בוריס פסטרננק" ש"אני מאמינה שבין סטלין לפסטרננק התנהל דו-קרב אדיר ממדים אך שקט"⁴⁶

בלילה שבין ה-16 ל-17 במאי שנת 1934 – כמה לילות לאחר שמנדלשטם נעצר- החליט סטלין לטלפן לפסטרננק. "הטלפונים שלו לסופרים כבר היו לפולחן קבע" כותב מונטפיורי בביוגרפיה שלו- "סטלין חצר הצאר האדום", ובכל זאת יש מקום לתהות על המנהג המוזר הזה של המנהיג לטלפן לסופרים. הרי זה לא מובן מאליו ששליטה של ברית המועצות, אחת מהמעצמות הגדולות והחזקות בעולם יטלפן למשורר דחוי בעניין שולי ופרטי כמו זה. על כל פנים סטלין סבר ששיחות אלו מועילות.

אלכסנדר פוסקרבישב, ראש לשכתו של סטלין טלפן לבית המגורים המשותף שם התגורר פסטרננק והודיע לפסטרננק שהחבר סטלין מעוניין לשוחח עמו. פסטרננק לבטח היה לחוץ ונרגש בעת ובעונה אחת והוצף רגשות עזים. גם היחס שלו לסטלין היה נושא טעון בפני עצמו. כאמור, פסטרננק סלד מהאמצעים בהם נהגו השלטונות להשתמש, אך הוא היה מסופק (כמו רבים אחרים כמותו) האם סטלין עמד מאחורי אותם הזוועות. רגשות אלו הועצמו לאור העובדה שזמן מועט לפני השיחה, ידידו הקרוב של פסטרננק (,מנדלשטם) נעצר. אפשר לשער שלא רק העצב על חברו עמד לנגד עיניו אלא גם החשש לחייו שלו. סופרים שלא הלכו בתלם היו מיעוט ולכן מובן שפסטרננק קישר בין מעצרו של מנדלשטם לזה שלו. על כל פנים, כאשר פוסקרבישב טלפן, היה פסטרננק דרוך ומתוח. פוסקרבישב אמר לפסטרננק להיות מוכן לצלצול מסטלין. כאשר סטלין צלצל, ענה לו פסטרננק בקול רועד ואמר שהוא לא שומע היטב כי הילדים מרעישים במסדרון. סטלין אמר לפסטרננק ש: "אנו בוחנים

⁴⁶ בתרגום חופשי מאנגלית. עמ' 135 (1978) *В плену времени: годы с Борисом Пастернаком* נלקח מתוך- http://en.wikipedia.org/wiki/Boris_Pasternak#cite_note-17

מחדש את המקרה של מנדלשטם. הכל יהיה כשורה". לאחר מכן, סטלין הוסיף, "אילו הייתי משורר וידידי המשורר היה נקלע לצרה, הייתי עושה הכל כדי לסייע לו." סטלין ציפה לתגובה, ופסטרנק החל לנסות ולהסביר את הדרך שבה הוא תופס את יחסי החברות. סטלין קטע אותו באומר

סטלין: "אבל הוא גאון, נכון?"

פסטרנק: "זאת לא הנקודה"

סטלין: "מהי, אם כן, הנקודה?"

פסטרנק ענה לסטלין, שהיה שמח להיפגש איתו ולדון עמו. כשסטלין שאל על מה, פסטרנק ענה:

"על חיים ומוות".

השיחה הסתיימה. סטלין ניתק. הוא ניסה להתקשר חזרה לסטלין. פוסקרבישב ענה לו, וסירב לקשר את המשורר עם סטלין והזהיר אותו לעולם לא להתקשר למספר.

פרשייה זו, כרבות אחרות, נשארת בחלקה בגדר תעלומה. מדוע היה לו לסטלין לטלפן לפסטרנק? למה היה צריך את חוות דעתו של פסטרנק על עמיתו מנדלשטם? האם התעניין באופן אישי בגורלו של מנדלשטם ובדעותיו של פסטרנק, או שמא היה זה תרגיל פוליטי שדאג לתדמיתו של סטלין בקרב האינטליגנציה?

מה עבר בראשו של סטלין לעולם לא נוכל לדעת. אך באפשרותנו לציין עובדות ולהסיק מסקנות הגיוניות. עובדה אחת שרק מקשה על הפרשייה עוד יותר קובעת שלשיחת הטלפון בין סטלין לפסטרנק יש לפחות שתיים-עשרה גרסאות שונות. החוקר והמבקר סרנוב (שהוזכר לעיל) מצטט בספרו את שתיים-עשרה הגרסאות. רובן של הגרסאות נכתבו ע"י חבריו וקרוביו של פסטרנק ששמעו ממנו את פרטי השיחה או שמעו את השיחה עצמה. אך סביר להניח שגם סטלין דאג שפרטי רכילות מסוימים יופצו. מדבריו של מונטיפיורי יוצא שזאת הייתה

מטרת השיחה. סטלין התקשר דווקא בשביל להפיץ את המיתוס של מנהיג המעורה בבוהמה הסובייטית.

אם השערה זו נכונה הרי שזו לא הפעם הראשונה שסטלין השתמש בשיטה זו כדי להעצים את פולחן האישיות שלו. לדוגמא, בכמה מסמכים שונים, מופיעים תאריכי יום הולדת שונים של סטלין. המסמכים הללו מולאו על-ידו. התאריך הרשמי שבו נחגג יום ההולדת של סטלין בברית-המועצות נמצא כמעט שנה לאחר התאריך האמיתי בו נולד. כך גם הוא נהג לספק תירוצים שונים ומשונים לפציעותיו ברגל וביד. הוא כל פעם המציא סיפור אחר. גם על מעצרו ע"י המשמר הצאריסטי סופרו עובדות שונות, וכולן על ידו. סטלין דאג לכך שמעשיו יהיו אפופי מסתורין ושנויים במחלוקת.

דבר דומה הוא ניסה להחדיר לחוגי האינטליגנציה. ממילא הוא ידע שהשמועות על מעצרו של מנדלשטם יתפשטו כאש בשדה קוצים ולכן היה לו אינטרס לנצל את השמועות לטובת שמו. בסופו של דבר, לאחר השיחה עם פסטרנק, החליט סטלין לגזור על מנדלשטם גלות- עונש קל יחסית אך זה שלבסוף הרג את מנדלשטם. אם כך, השאלה המכרעת היא האם השיחה עם פסטרנק שיפרה את מצבו העגום ממילא של מנדלשטם או שמא רק סיבכה אותו. פסטרנק, ככל הנראה, הצטער זמן רב על כך שלא ענה לסטלין תשובה מדויקת על השאלה "האם הוא גאון או לא?". הוא ניסה להתקשר לסטלין מספר פעמים ואף שלח אליו כמה מכתבים. גם ההיסטוריון סיימון מונטפיורי כתב על כך:

"גורלו הטרגי של מנדלשטם נחרץ לא רק בגלל החלטתו, שכמוה כהתאבדות, ללגלג על סטלין בשירה- התחום שביטא את חלומות הילדות של סטלין עצמו- אלא גם משום שפסטרנק לא הצהיר במפורש על גאוניותו של עמיתו"⁴⁷.

לעומתו סרנוב טוען שדווקא השיחה עם פסטרנק היא זו שהעניקה למנדלשטם את החיים. לדידו של סרנוב, סטלין ביקש לעמוד על טיבו של מנדלשטם כמשורר, ולכן התקשר

---

⁴⁷ סטלין הצעיר עמ' 100.

לפסטרנק שיאמוד אותו. מדבריו החמקניים של פסטרנק הבין סטלין שאכן מדובר במשורר גדול. סטלין החליט להעניק למנדלשטם חיים בתקווה שהאחרון יכתוב לו שיר הלל. גם נדייז'דה מנדלשטם מצדדת בגישה זו. בזיכרונותיה היא כתבה שהיא ובעלה ניצלו בזכות תשובותיו של פסטרנק.

גם היחסים בין פסטרנק למנדלשטם מהותיים להבנת המצב. שני המשוררים הענקיים הללו, חלקו הרבה במשותף. שניהם היו משוררים מוכשרים ממשפחה יהודית, שהגיעו באופן עקיף לשירה. שניהם נחשבו כבר מגיל צעיר לכישרונות מזהירים, ועד המהפכה הצחתם הייתה גבוהה. שניהם הסתייגו מן הרעיונות המהפכניים ולבסוף שניהם נכוו מהמפלגה. אך גם יש נקודות שוני מהותיות בין השניים. פסטרנק שייך את עצמו בתחילה לפוטוריסטים בעוד שמנדלשטם השתייך לאקמאיסטים. בשיריו של פסטרנק מצויה ליריקה והתוכן עוסק בשאלות פילוסופיות. שיריו של מנדלשטם מנוסחים בלשון פשוטה, דיבור ישיר ומילים בודדות. מנדלשטם יצא בגלוי נגד סטלין בעוד שפסטרנק לא עשה זאת. ולבסוף, מנדלשטם לא שרד את התקופה ופסטרנק כן.

היחסים בין השניים לא מעניינים רק אותנו בלבד. גם סטלין התעניין בהם באופן אישי. בשיחה עם פסטרנק סטלין מעמיד את פסטרנק במקומו- "אילו אני הייתי משורר וידידי המשורר היה נקלע לצרה הייתי עושה הכל כדי לסייע לו". ככל הנראה, הם היו ידידים קרובים שהכירו ביכולות אחד של השני, אך עם זאת, היה בניהם מתח מסוים. ראייה לכך שהם היו אנשים קרובים נמצאת בכך שמנדלשטם הקריא בפני פסטרנק את ה"מכתם" הפוגעני. תגובתו של פסטרנק הייתה חד משמעית.

"למה שציטטת בפניי אין שום קשר לתרבות או לשירה. זה מכתב התאבדות! שאני לא מוכן לקחת חלק בו. לא הקראת בפניי שום דבר ואני לא שמעתי ממך כלום, ואני מתחנן בפנייך לא להקריא זאת יותר לעולם"⁴⁸

⁴⁸ תרגום חופשי מאנגלית. מתוך - <http://www.nybooks.com/articles/archives/2010/jun/10/reading-mandelstam-stalin/?pagination=false>

חשוב להבין את תגובתו של פסטרנק. הייתה סיבה לתקיפותו. בפעם הראשונה בחייו הוא שמע רצף של מילים כה מסוכן, נועז וטיפשי. גם אם התנער מהמכתם של מנדלשטם, ברגע שהאחרון נעצר, עשה פסטרנק הכל על מנת לדאוג לו.

ב"חרוזים לסטלין", הרומן ההיסטורי שהוזכר לעיל, מתוארת שיחתם של מנדלשטם, פסטרנק ואחמטובה. השלושה צעדו ברחובות מוסקבה והיוו במפגשיהם מפלט מהמציאות הבאושה, המחניקה. הם שוחחו על המצב העגום של הספרות ועד כמה רעיונות המפלגה לא נתפסים. הם בדיוק חזרו מן האופרה החדשה של שוסטקביץ⁴⁹. פסטרנק הקריא ביקורת מפרבדה על יצירתו של שוסטקביץ: "שיטפון כעור של צלילים מבלבלים, מהומה של חריקות, צווחות ונקישות". ואז הוא הוסיף את דעתו האישית: "אני מבין במעורפל לאן הם חותרים עם הקשקוש הזה של הריאליזם סוציאליסטי, אבל איך יכולה **מוזיקה**, בשם אלוהים, להיות מציאותית בצורתה וסוציאליסטית בתוכנה?" לבסוף פסטרנק טען בפני עמיתיו: "**אנחנו חיים בדיקטטורה של הבינוניות, לא בדיקטטורה של הפרולטריון**". לאחר שמנדלשטם סיפר שהוא מחפש כבר חודשים עבור מוציא לאור שיעז להוציא את שיריו, ענה לו פסטרנק: "הבעיות של אלה מאתנו החיים בערים מחוירות בהשוואה למתרחש בכפרים"⁵⁰. בדיעבד התברר שהבחורה עם עגלת התינוק שצעדה מאחוריהם הייתה מודיעה של הצ'קה שהאזינה לשיחתם ודיווחה על כך.

בקטע זה, שככל הנראה לא התרחש, או לכל הפחות לא מוכח בצורה מלאה שהתרחש, יש דמיון רב למציאות. רוברט ליטל, שחקר את התקופה ואת הלך הרוח היטיב לתאר את חייו של פסטרנק. מעבר לביקורתו על הכפרים, הרעב והגולאג, הוא סבל מפגיעה בחופש הביטוי של המשורר. התוצאה הייתה שרוסיה נשארה עם אמנים "בינוניים" בלבד. מי יודע איזו יצירות המשוררים הללו היו מפרסמים לולא רדיפתם מצד השלטונות.

---

⁴⁹ דמיטרי שוסטקביץ' מלחין סובייטי מפורסם שיחסו למפלגה היה שנוי במחלוקת. עבודתו המוזיקלית הוקעה לא פעם, והוא נדרש להתנצל ולחזור בו. בשנת 1949 הוא כתב את "שירת היער", אורטוריה שהיללה את סטלין וכינתה אותו ה"גן הגדול". התפרסם בזכות 15 הסימפוניות ו-15 רביעיות המיתרים שלו.

⁵⁰ מתוך חרוזים לסטלין, רוברט ליטל עמ' 64-65.

אמנם פסטרנאק שרד את שלטון האימים של סטלין, אך השלטון הסובייטי רדף אותו עד יום מותו. לאחר שכתביו הוכתרו כ"גורם בלתי מתאים לספרות הסובייטית בשל האינדיווידואליזם שבכתיבתו"⁵¹, פסטרנאק התעטף בשתיקה, והפסיק לפרסם את שיריו. הוא פנה למלאכת התרגום של הספרות האירופאית הקלאסית שכללה בתוכה את שייקספיר, ביירון, גתה, שילר, קלייסט, רילקה ועוד. פסטרנאק תרגם אף כמה יצירות גרוזיניות. "יצוין שתרגומי שייקספיר של פסטרנאק מן התקופה ההיא נחשבים עד עצם היום הזה לגולת הכותרת ברוסית"⁵².

לאחר מלחמת העולם השנייה, בשנת 1946, הועלתה דוקטרינת ז'דנוב המכונה "ז'דנוביזם". הדוקטרינה נקראת על שמו של אנדריי ז'דנוב, חבר הוועד הפועל וקומיסר לענייני תרבות ומדע. במשך תקופה ארוכה נחשב ז'דנוב ליורשו העתידי של סטלין, זאת לאחר שהמנהיג טיפח אותו והעלה אותו לשלטון. ז'דנוב מת במפתיע בשנת 1948, ויש סבירות גבוהה לכך שהוא נרצח בהוראת סטלין. הביטוי ז'דנוביזם מבטא שמרנות תרבותית ותקיפות כלפיי כל אמן או יוצר שסוטה מהקו הרשמי של המפלגה. הז'דנוביזם נקרא כך רק בגלל שז'דנוב היה הקומיסר לענייני תרבות, אך בפועל היה זה סטלין שהורה על כל פעולה כנגד הסופרים. ז'דנוב, כמו מולוטוב, חורשצ'וב, יז'וב, יגודה ואחרים היה ממלא הוראות של סטלין. אף אחד מהם לעולם לא הכריע בסוגיות חשובות ללא תמיכתו של סטלין.

פסטרנאק היה "מן הנפגעים המרכזיים מעליית הז'דנוביזם"⁵³. הוא שב ונסתגר בארבע אמות של דממה. לאחר שהותקף בצורה קיצונית, נאלץ פסטרנאק לכתוב בסתר. הוא שקד על כתיבת הרומן המפורסם ביותר שלו "דוקטור ז'יוואגו". הוא סיים לכתוב את הרומן בשנת 1955, לאחר שעבד על היצירה במשך עשור. הרומן עוסק ברופא ומשורר בשם יורי ז'יוואגו, אדם בעל ערכים אידיאליים נעלים, שחי בתקופה של מלחמות והמפכות. דוקטור ז'יוואגו

⁵¹ אנציקלופדיה העברית כרך כז עמ' 958

⁵² שבעה שערי שירה, כרך ז' עמ' 242

⁵³ שם

מתלהב מרעיון המהפכה, אך "מתאכזב מן המציאות המהפכנית". במידה רבה, דוקטור ז'יוואגו חי "מחוץ למהפכה ומעבר לה"⁵⁴. הטענה הרווחת היא שדוקטור ז'יוואגו זה פסטרנק בעצמו, ה"אני האחר של המחבר". פסטרנק האמין שדוקטור ז'יוואגו הוא פסגת יצירתו.

כאשר ניגש פסטרנק למוציא לאור עם כתב היד, הוא זכה בסירוב עם הנימוק שהספר "משמיץ את מהפכת אוקטובר". גרסה בשפה האנגלית הוברחה לאירופה והוצאה שם. הספר זכה לתפוצה רבה, ותורגמה באופן מיידי ל-18 שפות. במקביל הוחלט להעניק לפסטרנק את פרס הנובל לספרות לשנת 1958. הביקורת הרוסית תקפה את פסטרנק בצורה חריפה והוא נאלץ לוותר על הפרס. הוא סולק מאיגוד הסופרים, קצבתו הופסקה ומצבו הבריאותי התדרדר. במשך שנתיים שכב פסטרנק גוסס ממחלת הסרטן בביתו שבמוסקבה. ב-30 במאי 1960 הוא מת. על-אף העובדה שלא פורסמה שום מודעה בעיתונות לגבי מותו של פסטרנק, אלפים הגיעו להלווייתו.

המשורר פסטרנק נחשב לאחד המשוררים היחידים שהשמיעו קול שפוי במהלך שנות השלטון הסובייטי ובכל זאת שרדו. לאחר שפנה לתחום השירה באופן עקיף, בוריס פסטרנק החליט להקדיש את עצמו לתחום. הוא היה כוכב עולה מגיל צעיר, ושיריו הראשונים החלו להופיע בשנות העשרה של המאה העשרים. לאחר המהפכה גורלו התהפך. ממוביליה של השירה הרוסית של "תור הכסף הרוסי", הפך פסטרנק למשורר נרדף ומושמצ. בעל כורחו הוא נאלץ להניח את מלאכתו כמשורר, והחל להתפרנס כמתרגם. משנות השלושים והלאה פסטרנק היה "מסומן" והיה נתון למעקב תמידי. לאחר שידידו מנדלשטם נעצר, סטלין התקשר אליו באופן אישי כדי לברר מה דעתו על גאוניותו של מנדלשטם. סטלין העריך את פסטרנק כמשורר גדול, והסתמך על חוות הדעת שלו בנוגע למנדלשטם. כאשר שמו של פסטרנק הועלה ברשימת השמות המיועדים להגליה, סטלין הורה להסיר את שמו מן הרשימה באומרו- "אעזוב במנוחה את המשורר המרחף הזה". פסטרנק עצמו היה מסוקרן מסטלין במשך שנים ארוכות. כך גם בשיחת הטלפון שלהם הוא הביע את משאלתו להיפגש עם סטלין. לא ברור מתי בדיוק קרה שלב ההתפכחות של פסטרנק מהמהפכה ומסטלין, אך

---

⁵⁴ א"ע כרך כז עמ' 958.

ידוע לנו שפסטרנק התנגד למערכות הגולאגים ולפגיעה בחופש הביטוי של האינדיבידואל.
כאמור פסטרנק שרד את העידן הסטליניסטי, אך חייו היו קשים, ומותו לא היה מות גיבור-
הוא מת לבדו בביתו ללא שום תמיכה או אהדה.

פרק ג'

סטלין ואחמטובה

אנה אחמטובה (23 ביוני 1889 - 5 במרץ 1966):

אנה אנדרייבנה גורנקו נולדה באודסה למהנדס הספינות אנדריי גורנקו ואשתו שהייתה פעילה ב'נרודניה ווליה'⁵⁵. אנה הייתה ילדה משכילה שהתעסקה בשירה מגיל צעיר. אביה הסתייג מכתובתה של ביתו ועל כך הוא כתב "די לי באשה רדיקלית אחת". אנה לא נטשה את השירה אך הסכימה להחליף את שם העט שלה ל"אחמטובה" (שם המשפחה של סבתא-רבא שלה) כדי לא לפגוע בשמו של אביה. בשנת 1905, כשהייתה בת שש-עשרה אביה נטש את הבית. אחמטובה נסעה ללמוד בסנט פטרבורג "בשורה של מכללות יוקרה"⁵⁶ כגון 'צ'רסקויה סילו'. היא למדה לימודי ספרות תחת הדרכתו של המשורר אינוקנטי אננסקי-אחד המשוררים הידועים באותה העת ומי שנחשב ל"גדול משוררי 'תור הכסף' הרוסי". אננסקי השתייך לתנועה האקמאיסטית הרוסית, ואחמטובה שהושפעה ממנו רבות חברה גם היא לתנועה. שם היא פגשה את ניקולאי גומילב, משורר גם הוא, ובשנת 1910 השניים התחתנו. שנתיים מאוחר יותר נולד להם בנם, לב גומילב. באותה השנה היא הוציאה את ספר שירה הראשון- 'ערב'- אשר זכה להצלחה מפתיעה מיד עם צאתו. בשנת 1914, בהיותה בת עשרים וחמש בלבד הוציאה את קובץ השירים השני שלה שנקרא 'חרוזים'. הספר והמשוררת זכו לתהילה רבה שהגיעה לידי הערצה ובמהרה- "המשוררת הייתה למוקד הבהמה של סנט פטרבורג". על-אף שבעלה, ניקולאי גומילב, היה משורר מוכשר, הוא היה ככל הנראה פחות מוצלח מאשתו, דבר שהוביל לידי קנאה מובהקת. הוא החל לרדת לחייה האישיים וכעבור זמן מה הם נפרדו. לאחר המהפכה הבולשביקית בשנת 1917 הוא נעצר בחשד

⁵⁵ בתרגום מילולי: רצון העם. היה איגוד סוציאליסטי רוסי שפעל בסוף המאה ה-19.

⁵⁶ מתוך 'שבעה שערי שירה' כרך שביעי, עמ' 217-212

לפעילות 'אנטי-רבולוציונרית' ובשנת 1921 הוא הוצא להורג ללא משפט ע"י הצ'קה.⁵⁷

במקביל הספיקה אחמטובה להתחתן עם ולדימיר שילייקו, אשורולוג בעל מעמד בכיר באקדמיה. שילייקו שפחד פן כתביו של אשתו יפגעו במעמדו (תרחיש הגיוני בהחלט לאותם ימים), אסר עליה לכתוב. אחמטובה סירבה לדרישותיו, דבר שהוביל את בעלה לשרוף כמה מכתביה. זמן מועט לאחר מכן אחמטובה הייתה גרושה בפעם השנייה. תאריך הגירושין הרשמי היה רק בשנת 1928. אחמטובה נישאה בפעם השלישית להיסטוריון האמנות ניקולאי פונין, אך גם נישואים אלה לא צלחו- ניקולאי נרצח במחנה עבודה בסיביר. המשורר בוריס פסטרנק חיזר אחריה אך היא דחתה אותו ככל הנראה מרגשות אשמה לאחר מותם של שניים מתוך שלושת בעליה. בשנת 1922 הוציאה את קובץ השירים הרשמי האחרון שלה, ולאחר מכן התעטפה בשתיקה לשנים רבות. היא גורשה מאיגוד הסופרים הכלל-רוסי ונאסר עליה לפרסם חומר כתוב. בדומה לפסטרנק היא נאלצה לעסוק בתרגום כדי להתפרנס. עד היום תרגומיה נחשבים לשם דבר בספרות הרוסית. באותה העת, כאשר רוב חבריה וקרוביה היו כלואים או מתים- "נחת עליה שוב האגרוף הסטליניסטי". בשנת 1935, בעשרים ושלוש באוקטובר נאסר בנה של אחמטובה, לב גומילב. באותה השנה ברית-המועצות הוצפה במעצרים ומעשי טרור בעקבות הרצח של סרגיי קירוב, האיש החשוב ביותר בברית-המועצות אחרי סטלין⁵⁸

לאחר המעצר כתבה אחמטובה מכתב⁵⁹ אישי לסטלין בקשר לגורלם של בנה ובעלה. המכתב לא תורגם לעברית לכן לא אוכל לצטט אותו כאן, אבל אנסה לציין את עיקרי הדברים. המכתב חתום ע"י אחמטובה בתאריך 1 בנובמבר 1935 והוא פונה ישירות לסטלין. בתחילה "עדכנה" אחמטובה את סטלין על אודות מעצרו של בנה ובעלה, וציינה שאע"פ שהיא אינה יודעת מה הסיבה למעצר, היא מוכנה להישבע שהם חפים מפשע. היא תיארה את מצבה

⁵⁷ צ'קה- הוועדה הכל-רוסית החריגה למאבק במתנגדי המהפכה ובחבלה. הצ'קה היה הארגון החשאי הראשון של המפלגה. הארגון נודע ביעילותו המודיעינית ובשיטות הטרור בהם נקט. במהלך השנים 1917-1991 עבר הארגון גלגולים שונים וכונה צ'קה, ג.פ.א, או. ג.פ. או, נ.ק.ו.ד., מ.ג.ב, ק.ג.ב, אך בפועל מילא את אותן המטרות.

⁵⁸ ככל הנראה סטלין היה זה ששלח מתנקש לחסל את קירוב. "אין שום ראייה לכך, אולם ריח חלקו בפשע עדיין תלוי ועומד באוויר". (מתוך סטלין חצר הצאר האדום. עמ' 184)

⁵⁹ אפשר למצוא את המכתב בשפה הרוסית ב- <http://www.mtvm.ru/show.html?id=943>

הקשה וביקשה מסטלין שיחזיר לה את המשפחה שלה. קל להבחין שהפנייה לסטלין שיחזיר לה את משפחתה נעשית בצורה ישירה, ללא גינונים מיותרים. כדרך אגב אחמטובה ציינה שהעיתונים מסרבים לפרסם את שירה, ועל כך שעוברים עליה ימים קשים, אך בכל זאת מעולם לא עברה בה מחשבה לעזוב את ארצה- ארץ שהיא הרגישה מחוברת אליה מאז ומעולם.

חשוב לציין שמכתב ישיר שכזה לסטלין לא היה עניין של מה בכך. כדי לכתוב לסטלין היה צריך סיבה טובה. לכן, אחמטובה כתבה בתחילת המכתב שהיא יודעת שסטלין מקדיש "יחס מיוחד לכוחות התרבותיים הפועלים בארצנו, ובייחוד למשוררים"⁶⁰, וזאת הסיבה שהיא מרשה לעצמה לפנות אליו במכתב זה. אחמטובה, כמו הקולגות שלה, ידעה היטב שסטלין עקב אחר כל התפתחות בעולם התרבותי ובייחוד בעולם המשוררים.

גומילב הבן שוחרר לאחר שנתיים של מאסר. לא מצאתי עדות מפורשת לכך שסטלין קרא את המכתב הזה באופן ספציפי אך סביר להניח שכך היה. ידוע שסטלין היה נוהג לעבור באופן אישי על מכתביו. כנראה גם שהוא זה שנתן את ההוראה לשחרר את הבן.

לא עבר זמן רב ולב גומילב נאסר בשנית בשנת 1938. כתוצאה מהמאסר השני נשברה רוחה של המשוררת, דבר המתבטא באופן בהיר בשירתה. החיבורים המוכרים ביותר של אחמטובה הם 'פואמה ללא גיבור' ו'תפילת אשכבה (רקוויאם)'. 'תפילת אשכבה' היא תיארה באופן עמום (אולי כדי להינצל מידי השלטונות) את הזעזועים אותם חוותה. " הרמזים הפזורים לאורכה, הם כספר פתוח לפני הקורא הרוסי המכיר לפרטיה את פרשת חייה של אחמטובה, אך מקשים על הקורא הזר. על המעצר הראשון של בנה היא כתבה- "שתי שנות סיוט שלא ברא שטן". התיאורים על המעצרים מתערבבים מבחינה כרונולוגית אצל אחמטובה. בשירה שלה, לא שמרה אחמטובה על רצף כרונולוגי של האסונות שפקדו אותה, אלא עמעמה אותם. על מהלך חייה ברוסיה הסובייטית נכתב, "פרשת חייה של המשוררת

---

⁶⁰ תרגום חופשי שלי

היא פרשת העידן הקומוניסטי⁶¹. בשנת 1949 נאסר בנה בפעם השלישית. אחמטובה ניסתה להציל את בנה ופרסמה שירי הלל לסטלין על מנת שיחוס על בנה, אך ללא הועיל- נגזר עליו 15 שנות גלות בסיביר. אפילו במצבה הטרגי של המשוררת היא היטיבה לתאר את המצב העגום אליו נקלעה בעל כורחה. שירתה מתאפיינת בסרקזם האופייני למשוררים רוסים. שיר שמיטיב לתאר את מצבה מתוך הפואמה 'תפילת אשכבה':

להראות כל זאת לך, חביבת הקהל,

לך, משוש ושמחת מרעיך,

הקדשה העולזת מצרסקויה סילו,

ראי מה עוללו לך חייר,

את מספר שלוש-מאות בתור לבית סוהר,

בידך צרור, עומדת תחת צל הצלבים

ובדמע רותח הזולג מעיניך

ממיסה את שלגי כפור חג המולד.

צפצפות בית הכלא מרטיטות ללא קול.

מה רבים החיים על לא עוול בכף

ניטלים ואובדים⁶²

המשוררת כתבה לעצמה שיר, שפונה אליה בגוף שני. השיר מתאר נאמנה את המפנה בחייה של המשוררת בעקבות השלטון הסטליניסטי. תחילת השיר "חביבת הקהל..." מתאר את חיי הזוהר של אחמטובה לפני המהפכה. התהילה וההצלחה עטפו אותה. "הקדשה

⁶¹ מתוך שבעה שערי שירה כרך ז', עמ' 221

⁶² אנה אחמטובה, 'תפילת אשכבה' מתוך שבעה שערי שירה כרך שביעי עמ' 224

העולזת מצרסקויה סילו" - רומז על השמועות שהסתובבו על אחמטובה שהיא פרוצה. שמועות אלה נפוצו משום שהייתה נשואה לשלושה בעלים, וכן משום שדגמנה בעירום אומנותי בפריז. אחמטובה הייתה אישה יפה שנהנתה מחברת גברים במשך שנים ארוכות. 'צרסקויה סילו' הייתה המכללה בה למדה שירה. המשך השיר מתאר את חייה הנוכחיים, בזמן שבו כתבה את השיר. באותה העת הייתה אחמטובה מובטלת שניסתה בכל כוחה לפעול למען שחרורם של יקריה ובראשם בנה. השיר מתאר את עמידתה בתור לבית-הכלא בה הוא יושב. מעבר לפירוש הפשוט של- "מספר שלוש-מאות בתור", המשמעות הנסתרת מהווה גם ביקורת כללית על הקומוניזם. אם בחייה הקודמים היא הייתה "חביבת הקהל", הרי שעכשיו, לפי האמונה הקומוניסטית- שבה כל אחד הוא שווה בין שווים ואין לאף אדם יתרון על חברו- היא רק "מספר" כמו כל אחד אחר. "מה רבים החיים על לא עוול בכפם ניטלים ואובדים"- אולי המשפט הכי ישיר ומסוכן כלפי השלטונות. אותם "החיים" שעליהם אחמטובה מדברת מתוארים בפועל 'סביל'. 'על לא עוול בכפם' הם 'ניטלים' בעל כורחם. משפט זה מתייחס ככל הנראה לאוהביה שנלקחו ממנה לעד. באותה תקופה "כל המקורבים לה נרצחו בידי המשטר, נמקו בגולאגים של סיביר, או הצליחו להימלט מחוץ לגבולות המדינה"⁶³. יש אפשרות לקרוא את השיר בצורה פשטנית ולהסביר שמדובר פה בשיר כאב על בנה, ותו לא. לדעתי השיר מביע מחאה פוליטית במסווה של שיר כאב. אמנם במצב מתוקן לא סביר שאדם יסכן את חייו של בנו רק כדי להביע מחאה פוליטית, אך המציאות הסובייטית לא נכנסת להגדרה של מצב מתוקן. אחמטובה, ששירה "עדיין זוהרים כקרניים של אור מבעד לדמדומי האנושות ההם בכנותם קורעת הלב"⁶⁴, לא יכלה להבליג על העוול שנעשה לה ולעמה. בשירה, על-אף שהיא עשתה זאת בסרקזם מעודן ומוסווה, היא ביקרה את המציאות העגומה אליה היא נקלעה. היא תקפה את המפלגה ובראשה את סטלין. היא שנאה אותו. אותו ואת כל אלה שלקחו ממנה את בנה, את בעלה ואת חייה.

⁶³ שם

⁶⁴ סטלין חצר הצאר האדום, מונטפיורי, עמ' 165

מעבר לכאב שאחמטובה סבלה בגלל קרוביה, אולי המהלומה החזקה ביותר שחטפה מצד המפלגה הייתה שלילת הזכות להתבטא. נהוג לדמות את כוח הביטוי של המשורר כמו אוויר לנשימה. משורר שנשללת ממנו יכולת הביטוי שלו, מרגיש כמו אדם ללא אוויר. היא הרגישה שהיא נחנקת.

לאחר שהסברנו את הסיבות שהניעו את אחמטובה להרגיש ואף להפגין ריחוק וסלידה מהמפלגה, נוכל אולי להבין מדוע היא עצמה נשארה בחיים ואפילו לא נעצרה בעוד שקרוביה נעצרו ללא הרף. אך לפני כן חשוב לציין, שגם לאלו הטוענים שהיא לא האשימה את סטלין והדיקטטורה שלו באופן ישיר, אין עוררין על כך שהיא הייתה אחת מאותם הסופרים שלא היללו את המהפכה ואת סטלין. עובדה זו בלבד הספיקה כדי שאחמטובה תיעצר בעצמה. אך זה לא קרה. אולי בדומה למקרה של מנדלשטם ופסטרנק, גם אצל אחמטובה סטלין התערב באופן אישי. התערבותו של סטלין בחייהם הפרטיים של הסופרים מהסוג הזה הייתה לדפוס קבוע. אחמטובה הייתה ידידה בלב ובנפש של פסטרנק ומנדלשטם. נאמר כבר שפסטרנק חיזר אחריה ואף הציע לה נישואים. על קשריהם של מנדלשטם ואחמטובה כתב מונטיפיורי: *"אסיפ מנדלשטם, יחד עם ידידתו, המשוררת היפה מלנינגרד אנה אחמטובה, כתב שירים בעלי בהירות רגשית נוקבת, שעדיין זוהרים כקרניים של אור מבעד לדמדומי האנושות ההם בכנותם קורעת הלב. אך טבעי הדבר ששני המשוררים האלה התקשו להתאים את עצמם לבינוניות הסובייטית"*⁶⁵.

אחמטובה ומנדלשטם ויחד איתם גם פסטרנק נמנו עם אותם המשוררים הבודדים שהיוו שילוב של גאונות ספרותית לצד אומץ לב שלא אפשר להם להיכנע "לבינוניות הסובייטית". תכונות אלו גזרו את גורלם של המשוררים. כל אחד מהם חווה סבל רב שהיווה כנראה מעיין תשלום על הכישרון שסחבו על גבם. סטלין הבין זאת. הוא העריך גאונות, בייחוד גאונות ספרותית. הוא מצדו היווה שילוב של חובב ספרות מושבע וקנאי בעל שגעון גדלות, תכונות

---

⁶⁵ סיימון סבאג מונטיפיורי, סטלין חצר הצאר האדום. עמ' 165.

שהרסו את חייהם של הסופרים. סטלין היה האחראי הבלעדי לסבלם. רק לאחר מותו בשנת 1953 החל תהליך איטי של רהביליטציה של אחמטובה.

סטלין התעניין בחייה של אחמטובה. הוא דאג באופן אישי למשוררת כמו שדאג למשוררים נוספים. אך הוא לא עשה זאת בגלוי. "סטלין העמיד פנים שהוא רואה עצמו כמשקיף מהשורה 'חברים הבקיאים באמנות יעזרו לכם- אני בסך הכל הדיוט'. אבל האמת היא שהיה אנין וגרגרן כאחד. מסמכיו של סטלין חושפים את הביקורות הסמכותיות ביותר שמתח על סופרים, שכתבו לו בהמוניהם"⁶⁶. אחמטובה הייתה אחת מאותם סופרים שכתבו לו, אך בנסיבות שונות. בעוד שרובם המכריע של הסופרים היו מתחנפים ל"חוזיאין"⁶⁷ במכתביהם, אחמטובה פנתה אליו למען קרוביה. העובדות מוכיחות שסטלין שמר על אחמטובה וחבריה, לעומת הסופרים הסובייטים שנכנעו למפלגה. "סטלין רחש כבוד לכישרון אמנותי ולרוב העדיף לרצוח סופרי מחמד מפלגתיים במקום משוררים מבריקים"⁶⁸ שהתנגדו לו. הוא עצמו היה רחוק מלהיות בור חסר תרבות כפי שהצטייר אולי מנימוסיו והליכותיו. לא זו בלבד שהעריץ והעריך ספרות משובחת, אלא שידע אף להבחין בין כתיבה ירודה לכתיבה גאונית". סטלין ניחן בטעם עדין ומיוחד בספרות, ואלה שלא מצאו חן בעיניו ספגו ביקורות נוקבות. "פּטפּטן סוג א' שחושב שהוא המשיח. יאך! יאך! סטלין", הוא כתב על סופר שלא מצא חן בעיניו. על ספרים רבים היה מגיב בהערות כגון "חה- חה- חה" ו"שטויות במיץ עגבניות". ספרייתו האישית של סטלין הכילה כ-20,000 ספרים "שנעשה בהם שימוש רב". הערות ענייניות בכתב יד צפוף מופיעות בצדי הספרים שלו. אמרה ידוע של סטלין אומרת ש"אם ברצונך להכיר את האנשים סביבך, בדוק תחילה מה הם קוראים".

" סטלין עצמו לא ניחן בכישרונות ספרותיים, אך מבחינת היקף הקריאה בלבד ראוי שייחשב אינטלקטואל. לאמיתו של דבר, אין משום הפרזה בקביעה שסטלין היה השליט המרבה

⁶⁶ שם עמ' 167

⁶⁷ חוזיאין- בעל הבית. אחד מכינויו של סטלין

⁶⁸ סטלין הצעיר מונטפיורי עמ' 100

ביותר בקריאה מאז יקטרינה הגדולה ועד ולדימיר פוטין, וזאת גם אם נכלול בתוכם את לנין, אינטלקטואל בעל שיעור קומה בפני עצמו"⁶⁹.

אינטלקטואל זה, שהרבה בקריאה ברמה של פרופסור מלומד, עקב באופן קפדני אחר אחמטובה ובריה המשוררים. גם אם נכונה האמירה שסטלין "לא ניחן בכישרונות ספרותיים", דבר הנתון במחלוקת, אין ספק שהוא ידע "להעריך גאונות". שיריה של אחמטובה, "שעדיין זוהרים כקרניים של אור מבעד לדמדומי האנושות ההם בכנותם קורעת הלב", הוערכו בעיניו של סטלין כגאוניים. על-כך סטלין "רחש לה כבוד". אך חשוב בהרבה מכבוד-סטלין קינא בה. סביר להניח שעובדה זו הצילה את חייה. אך גם מיררה אותם. "התערבותו של סטלין" בחיי המשוררים, הייתה "מוכרת וידועה". הוא התערב בחייה, ומשטר האימים שהנהיג מנע מאחמטובה רגעי אושר בסיסיים עם משפחתה וחבריה. בנה נלקח ממנה על לא עוול בכפו, בעלה הראשון נרצח ללא משפט ובעלה האחרון מת במחנה כפייה.

לאחר כל הייסורים האלה כתבה אחמטובה שיר בשם 'גזר הדין':

יש לי רב לעשות עוד היום.

יש לקטול את הכוח לזכור,

את הלב יש לצקת באבן,

*יש ללמוד לחיות מחדש.*⁷⁰

אחמטובה הרצוצה מכאב, ביטאה את רגשותיה בסרקזם המתאר את הניסיונות של סטלין ללמד אותה "לחיות מחדש". הכבוד והקנאה שרחש למשוררים מן המעלה הראשונה לא היו הסיבות היחידות להתעניינותו. סטלין היה רודן בעל "שיגעון גדלות". המגלומניה שלו הובילה אותו להרוס את רוסיה כולה ולבנות עולם חדש ומעוות. שיגעון גדלות של אדם אחד הוביל

---

⁶⁹ סטלין חצר הצאר האדום. מונטפיורי. עמ' 128. כל הציטוטים האחרונים הובאו משם

⁷⁰ שבעה שערי שירה כרך ז'. עמ' 226.

למותם של מיליונים. סטלין ציפה מהסופרים שיציגו אותו בגדולתו. סרנוב טוען שזו הסיבה להתעניינות הכפייתית של סטלין במשוררים.

כאשר מנדלשטם נעצר ובוכרין השתדל למענו אצל סטלין, הוא כתב לו כך: "בעימות בין מנהיג פוליטי למשורר, ההיסטוריה ניצבת לצידו של המשורר"⁷¹. סטלין הבין היטב שההיסטוריה נלמדת על-פי המשוררים הדגולים של תקופה ותקופה. היה לו חשוב להישמר בין דפי ההיסטוריה עם תיאורים של משוררים גאונים כמו אחמטובה ומנדלשטם. באופן מפתיע (או שלא) רובם המכריע של המשוררים המוכשרים באמת, התנגדו לשלטון. סטלין ניסה לשדל אותם לכתוב לו שירי הלל, משימה לא פשוטה בהתחשב בעובדה שהם התנגדו לו.

סטלין, שמגיל צעיר למד שאלימות היא הדרך לפתור את הבעיות ובשיטה זו הנהיג את רוסיה כולה, הפעיל אלימות כלפיי המשוררים ומשפחותיהם. סטלין חשב שאם ייתן הוראה לכלוא את בנה של המשוררת אחמטובה, אולי כך היא תואיל להקדיש לו שיר. במובן מסוים הוא הצליח. אחמטובה, במצב של ייאוש קיצוני פרסמה כמה "אודות" על סטלין. חוקרים טוענים שבשונה מרמת השירה האיכותית של אחמטובה בדרך-כלל, השירים שלה לסטלין לא ניחנים בייחודיות או מקוריות מסוימת. אחמטובה, ככל הנראה, לא הצליחה ליצור שיר אותנטי שלה במצב אליו הגיעה בעל כורחה.

במלחמת העולם השנייה, הנאצים צרו על לנינגרד, עיר הולדתה של אחמטובה. שמועות אומרות שסטלין הורה באופן אישי לחלץ את אחמטובה במטוס פרטי, ולהביא אותה לטשקנט. לצערי לא מצאתי מקור מהימן היסטורית דיו שיבסס את הטענה⁷².

לאחר מלחמת העולם השנייה, בעליית הז'דנוביזם, אחמטובה הייתה הנפגעת העיקרית. כאמור, אנדריי ז'דנוב, קומיסר לענייני תרבות והבובה הרשמית של סטלין יצא במתקפה נגד המשוררים ה"אנטי מפלגתיים". הוא כינה את אחמטובה "פרוצה למחצה ולמחצה נזירה".

⁷¹ חרוזים לסטלין עמ' 197

⁷² סיפור המטוס ואחמטובה כתוב בויקיפדיה-

http://he.wikipedia.org/wiki/%D7%90%D7%A0%D7%94_%D7%90%D7%97%D7%9E%D7%98%D7%95%D7%91%D7%94

זאת בהתייחסו לרומנים הרבים אותה ניהלה עם גברים שונים וכן לעניין המוטיב הדתי רב-
העוצמה בשירתה. מדבריו על אחמטובה :

"שירתה דלה ומוגבלת. זו שירת מדאם ממעמד גבוה, מתהוללת ומתרוצצת כמי שקפאה
השד, בין חדר המיטות לתא הווידויים. חוט השני המקשר בין שירה מתחילתם ועד סופם
הוא ארוטיציזם משולב במרה שחורה, צער העולם, מוות, מסתורין הצהרות פשטניות במסווה
של שיפוט מוסרי"⁷³.

לאחר דבריו של ז'דנוב (שנאמרו, ללא ספק, בהוראתו של סטלין), מצבה של אחמטובה רק
גרע. היא איבדה את מקומה באגודת הסופרים, איבדה את קצבתה והחלה להתפרנס
בדוחק מתרגומים שונים. תרגומים של הוגו, טאגור ולאופרדי לשפה הרוסית של אחמטובה
העשירו את השפה הרוסית.

רק לאחר מותו של סטלין, בשנת 1953 החל תהליך איטי של רהביליטציה. אחמטובה חזרה
להיות המשוררת המוצלחת שהייתה בצעירותה, לפני המהפכה. שירה של אחמטובה (רק
חלק מסוים מהם) ראו אור בעיתונות וזכו להצלחה עצומה. שמה כמשוררת הילך לפני
בדומה למצב שהיה לפני המהפכה. המשוררת "אחמטובה התבצרה במעמד של משוררת-על
בתרבות הרוסית, בקוורטט המכובד יחד עם פסטרנק ומנדלשטם"⁷⁴. בשנת 1962 הותר לה
לצאת לאיטליה לקבלת פרס אתנה. בשנת 1965 בהיותה בת שבעים ושש נפטרה אחמטובה
בלנינגרד.

---

⁷³ שבעה שערי שירה, כרך שביעי. עמ' 215

⁷⁴ שם

פרק ד'

סטלין ובולגקוב

מיכאל אפאנסייביץ' בולגקוב (3 במאי⁷⁵ 1891 - 10 במרץ 1940):

מיכאל בולגקוב נולד ב-1981 בקייב, השוכנת בדרום-מערב האימפריה הרוסית דאז. מיכאל היה הבן הבכור לשבעה ילדים. אביו אפנאסי, עסק כמרצה באקדמיה לכמרים. סביו של בולגקוב היו כמרים אורתודוקסיים והמשפחה כולה הייתה נוצרית אדוקה. המשפחה הייתה משכילה ובורגנית ממעמד הביניים. האווירה בבית הייתה של "משפחה חמה ואוהבת, הבית מלא צחוק, ספרים ומוזיקה. תווי האופרה פאוסט מאת גונו פתוחים על הפסנתר..."⁷⁶. בזיכרונותיו הבוגרים יכתוב בולגקוב על ביתו כמקום נעים וטוב. בשנת 1909 החל ללמוד לימודי רפואה באוניברסיטה המלכותית של קייב, לימודים שארכו שבע שנים. בשנת 1913, כשהוא בן 23 נשא בולגקוב את טטיאנה לפה לאישה. בשנת 1916 סיים בהצטיינות את לימודי הרפואה והחל לעסוק כרופא בבתי חולים פרובינציאליים. במקביל הוא התמחה כרופא למחלות מין. כאשר התחוללה המהפכה הבולשביקית בשנת 1917 שגרת חייו של בולגקוב נפסקה באחת. בולגקוב שגדל וחונך במשפחה אינטליגנטית ובורגנית שייך את עצמו לסדר העולם הישן. מבחינת בולגקוב הקומוניסטים באו להשמיד את העולם הישן והטוב שהוא הכיר. "עולם ישן שבו בראש סולם העדיפויות עומדות תרבות, אמונה ואנושיות. הבולשביקים מייצגים את ההפך הגמור מכל אלה". לאחר גיוסם של שני אחיו הצעירים לצבא הלבן, החליט בולגקוב לחבור אליהם. הוא התגייס לצבא הלבן כרופא. עד מהרה הבין בולגקוב שהוא אינו האדם המתאים לאלומות מכל סוג שהוא, וכעבור כמה חודשים ערק מהצבא (באזור הקווקז),

⁷⁵ לפי הלוח היוליאני. לפי הלוח הגרגוריאני בולגקוב נולד ב-15 למאי.

⁷⁶ מתוך האמן ומרגריטה, מיכאל בולגקוב. "אחרון הרומנטיקנים, על האמן ומרגריטה ומחברו" מאת מתרגם הספר לעברית פטר קריקסונוב. עמ' 527.

עזב את הרפואה, והחל להתעסק לראשונה בחייו בכתיבה ומחזאות. בתום המלחמה, עם ניצחון הבולשביקים, ברחו אחיו של בולגקוב לאירופה. הוא התגעגע אליהם וביקש אשרת יציאה מברית המועצות לא פעם, אך תמיד נתקל בסירוב. בשנת 1921 עבר בולגקוב למוסקבה. כאשר הגיע נדהם לראות את חרפת הרעב והעוני ששררו בעיר. בולגקוב מצא עבודה כעורך לשוני וכמתקן סגנון של כמה עיתונים פרולטרים קטנים. באותה התקופה הוכרזה התוכנית הכלכלית החדשה שהגה לנין-ה.א.פ.⁷⁷ סופרים ומשוררים מסוימים לעגו לתוכנית ה.א.פ. בעיתונות ובולגקוב ביניהם. לנין מת בשנת 1924 אך התוכנית המשיכה להתקיים עד שנת 1928. מ-1928 ואילך, כשסטלין כבר אחז בשלטון באופן כמעט מוחלט, הוחלפה תוכנית ה.א.פ. בתוכנית החומש⁷⁸ הידועה לשמצה. במקביל הוקמה ה.ר.א.פ.פ. (אגודה רוסית לסופרים פרולטרים) שהוזכרה לעיל, בראשותו של גורקי וביוזמתו והנהגתו של סטלין. בפגישה הידועה שהתקיימה באחוזתו של גורקי ובה כינה סטלין את הסופרים "מהנדסי הנפש האנושית", בולגקוב לא נכח. כמובן שאף אחד מחברי האגודה לא דמיין אפילו להזמין את בולגקוב אשר לא השתייך לאותם אמנים מתחסדים שהחניפו למפלגה. האגודה אשר הכירה היטב את דעותיו של בולגקוב, מיררה לו את החיים. הוא חטף מאות ביקורות ועלבונות בעיתונות, כתביו נאסרו לפרסום, והוא נשאר ללא פרנסה. "מעטים מתנגדים ללחצה של ה.ר.א.פ.פ., ובולגקוב אחד מהם"⁷⁹. בולגקוב, מנדלשטם, פסטרנאק, אחמטובה, איסק בבל, ועוד מספר מועט של יוצרים נאלצו לספוג עלבונות על בסיס יומיומי. אך בשונה מרוב הסופרים שספגו ביקורות, ומיד היו חוזרים בהם ומצטערים בפומבי, קבוצה זו לא נכנעה. סופרים אלו המשיכו ליצור שירה וספרות גאונית שעד היום לא סר חינה. בכך

---

⁷⁷ תוכנית כלכלית שמטרתה הייתה לפייס את האיכרים הזועמים שסבלו ממחסור ורעב בעקבות מלחמת האזרחים. התוכנית התירה שוק חופשי ללא התערבות המשטר. "התוכנית האקונומית הפוליטית החדשה" (בתרגום מילולי) נסוגה מהאידיאולוגיה הקומוניסטית לפיה השוק חייב להיות בבעלות מוחלטת של המדינה. המפלגה הסבירה את הנסיגה העקרונית במשפט: "צעד אחד כדי לצעוד שניים קדימה".

⁷⁸ תוכנית כלכלית שיהגה ויזם סטלין בשנת 1928. מטרת התוכנית הייתה להפוך את ברית המועצות למעצמה טכנולוגית. התוכנית הצליחה, הייצור התעשייתי גדל בכ-400% ובריה"מ הפכה להיות מעצמת-על. התוכנית גבתה את חייהם של מיליונים רבים שגוועו ברעב, נכלאו ונרצחו.

⁷⁹ מתוך האמן ומרגריטה, מיכאל בולגקוב. "אחרון הרומנטיקנים, על האמן ומרגריטה ומחברו" מאת מתרגם הספר לעברית פטר קריקסונוב. עמ' 528

הם סיכנו את חייהם, והם ידעו זאת. סטלין ידע זאת גם וניצל את הכוח שהיה לו כדי לכפות עליהם את העולם המפלצתי אותו הוא ניסה לבנות.

"סטלין זיהה את הגאוניות של מנדלשטם, פסטרנק ובולגקוב, אך דיכא את יצירתם"⁸⁰

במכתבו המפורסם לסטלין כתב בולגקוב בעצמו:

"במשך עשר שנות עבודתי הספרותית גיליתי בעיתונות הסובייטית 301 תגובות עליו. 3

מתוכן חיוביות, ו-298- עוינות ומקללות. והנה אותן 298 מהוות בבואת ראי של חיי הספרותיים"⁸¹.

בשנת 1924 התחתן בולגקוב בשנית ונשא את ליובוב בלזרסקיה לאישה. באותה התקופה הוא פרסם מספר יצירות סאטיריות על התקופה כמו לב כלב, ביצים גורליות ודיאבליאדה. כמו כן הוא שקד על כתיבת הרומן הגורדיה הלבנה שזכה לביקורות שליליות מצד הר.א.פ.פ. משום שלא תיאר ברומן "אף לא גיבור-קומוניסט אחד". כשנה לאחר מכן החליט בולגקוב לעבד את הרומן למחזה בשם ימי משפחת טורבין. הביקורת השתלחה במחזה ולא הותירה לו הרבה ברירות, אלא שמהר מאוד נודע שסטלין חיבב את המחזה עד מאוד. "סטלין צפה בהצגת מחזהו, חמש-עשרה פעמים"⁸². כנראה שסטלין אכן אהב את המחזה ה"האנטי-סובייטי" הזה. אך סביר להניח שזו לא הייתה הסיבה היחידה לכך. פטר קריקסונוב כתב על מניעיו של סטלין בנוגע לבולגקוב:

"[...] מן הסתם לא רק מתוך אהבת אומנות לשמה, אלא כדי לרקום תוכנית, כיצד יוכל להפוך את המחזאי המוכשר לסופר סובייטי, שיתקוף נושאים חשובים לאידיאולוגיה המפלגתית, שיכתוב על חיי הפועלים והאיכרים. וכל האמצעים כשרים למטרה זו. מותר ואף רצוי להביא את הסופר עד פת לחם או אל סף התאבדות, ואז להציל אותו ברגע האחרון. אפשר לעיתים

⁸⁰ סטלין חצר הצאר האדום. סיימון סבאג מונטיפיורי. עמ' 129

⁸¹ מתוך האמן ומרגריטה, מיכאל בולגקוב. "אחרון הרומנטיקנים, על האמן ומרגריטה ומחברו" מאת מתרגם הספר לעברית פטר קריקסונוב. עמ' 528

⁸² סטלין, חצר הצאר האדום. סיימון סבאג מונטיפיורי. עמ' 26.

להתיר את העלאת הצגותיו, לאחר שהצנזורה פסלה אותם. מותר לעורר בו תקווה שספריו יראו אור, ובסופו של דבר לאסור את פרסומם. המשחק החינוכי הזה של סטלין יימשך עד יום מותו של הסופר"⁸³.

קריקסונוב טוען שסטלין רצה לגייס את הסופר המוכשר לידי המפלגה כדי שישרת אותה. סטלין שיחק בבולגקוב משחק חינוכי. קריקסונוב, בצדק, מציין ש"המשחק החינוכי הזה יימשך עד יום מותו של הסופר", אך הוא לא כותב שהמשחק הוא זה שמשאיר את בולגקוב בחיים. לולא התעניין סטלין בכפייתיות כה גדולה בבולגקוב, הוא לא היה שורד. ההתעניינות בו נבעה מהערכה וקנאה (סיבות שהניעו אותו לעסוק בחייהם של משוררים מוכשרים), אך גם מרצון לנצל את הכישרון של בולגקוב למטרות כמו העצמת פולחן האישיות וחזקת האידיאולוגיה המפלגתית. לסטלין הייתה תעמולה כתובה בידי מאות סופרים, אך הוא היה מעוניין בגאונים שבהם. יתרה מזאת, סטלין התפאר ביכולתו להבחין ביכולת מבריקה: "הוא ללא ספק כשרון גדול", כתב על הסופר. בולגקוב, שהיה זר במעמדו ובדעותיו לשלטון הסובייטי, כפי שכותב המבקר הספרותי בנדיקט סרנוב, התאים לסטלין עוד יותר. בולגקוב כמו מנדלשטם, לעולם לא התחבר לרעיונות המהפכה. סטלין סבר שדווקא אם סופר זר יכיר בו כמנהיג גדול, רק אז מעמדו כשליטה של רוסיה יהיה רשמי. מובן מאליו, שלאחר שנודע שסטלין נהנה מן ההצגה, "ימי משפחת טורבין" התקבלה בברכה בקרב המבקרים הסובייטים.

בשנת 1928, במקביל לכמה מחזות וספרים שעסק בהם, החל בולגקוב לכתוב את הרומן המפורסם ביותר שלו *האמן ומרגריטה* (באותו הזמן הרומן היה חסר שם). בולגקוב כתב את הרומן במשך שתיים-עשרה שנה, עד השבועות האחרונים לחייו. בנוסף הוא כתב בסוף שנות העשרים שלושה מחזות שנאסרו לפרסום: *ימי משפחת טורבין*, *דירתה של זויקה*, ו-*האי האדום*. גם את המחזה *מסדר המתחסדים* העוסק בחייו של מולייר הוא כתב באותו הזמן.

---

⁸³ מתוך האמן ומרגריטה, מיכאל בולגקוב. "אחרון הרומנטיקנים, על האמן ומרגריטה ומחברו" מאת מתרגם הספר לעברית פטר קריקסונוב. עמ' 531

המחזה מספר על יחסו האוהד של לואי ה-14 כלפי מולייר, בעוד שמקורביו של המלך לואי, המוכנים "מסדר המתחסדים" מתנכלים למחזאי. בולגקוב הרגיש שהמחזה אקטואלי למצבו.

בשנת 1930, היה בולגקוב בתקופת משבר קשה לאחר שכל יצירתו נותרה ללא מאזינים, ופרסומו היחיד היה מטחי ביקורת מצד אגודת הסופרים הסובייטית. הוא נכנס לייאוש, הפסיק לכתוב והחל לשרוף את כתביו ובהם חלקים נכבדים מהשטן במוסקבה⁸⁴ (השם הראשוני שניתן ל"אמן ומרגריטה).

כמוצא אחרון, פנה בולגקוב במכתב נועז ונואש כאחד לסטלין ובו הביע את מצבו העגום וביקש אישור לעזוב את המדינה אם לא יימצא פתרון הולם למצבו. המכתב- בהיקף של שישה עמודים- מסביר את דרכי יצירתו של בולגקוב ומדוע הוא חושב שיש לשחררו לחוץ-לארץ.

[...] הנה אחד המאפיינים של יצירתי והוא לבדו מספיק לחלוטין כדי שלחיבורי לא תהיה זכות קיום בברית המועצות. [...] ספקנותי העמוקה ביחס לתהליך המהפכני המתרחש בארצי הנחשלת.

[...] אני מבקש מממשלת ברית-המועצות לצוות עליי לעזוב בדחיפות את גבולות ברית המועצות בליוויית אשתי ליובוב יבגנייבנה בולגקובה. אני פונה אל ההומניות של השלטון הסובייטי ובמקש להוציא לחופשי מתוך גדלות נפש-אותי, את הסופר שלא יכול להביא תועלת במולדתו".

בהמשך המכתב, ביקש בולגקוב שלכל הפחות תמצא לו עבודה בתיאטרון כבמאי, ואם לא כבמאי אז כניצב ואם לא כניצב אז כפועל במה מפני ש:

---

⁸⁴ שם

"שנכון לעכשיו, לפני מחזאי שחיבר חמישה מחזות, הידוע בבריה"מ ובחו"ל- נותרו רק עוני, רחוב וחידלון"⁸⁵.

מילים חסרות תקדים אלו בנועזותם היו קריאתו של בולגקוב לעזרה. בייאוש הוא לא ציפה לזכות בתגובה מצד השלטונות, אך המציאות הפתיעה אותו. סטלין "שהטלפונים שלו לסופרים כבר הפכו לפולחן קבע"⁸⁶ התקשר לביתו של בולגקוב באופן אישי.

"[...]"

בולגקוב: מה? סטלין? סטלין?

סטלין: כן, סטלין מדבר איתך. שלום לך חבר בולגקוב. קיבלנו את המכתב שלך. קראנו אותו יחד עם החברים. תינתן לך עליו תשובה חיובית... ואולי אתה באמת מבקש לצאת לחוץ לארץ? מה, נמאסנו עליך כבר יותר מדי?

(בולגקוב המבוהל שלא ציפה לשיחה מסטלין התבלבל מן השאלה ולקח לו זמן מה להגיב)

בולגקוב: בזמן האחרון חשבתי הרבה מאוד האם סופר רוסי יכול לחיות מחוץ למולדתו? ונדמה לי שהוא לא יכול.

סטלין: אתה צודק. גם אני חושב כך. איפה אתה רוצה לעבוד? בתיאטרון האמנותי?

בולגקוב: כן הייתי רוצה. אבל דיברתי איתם על זה והם סירבו.

סטלין: רק תגיש לשם בקשה בכתב. נדמה לי שהם יסכימו. ואנחנו צריכים להיפגש ולדבר, אתה ואני.

בולגקוב: כן, כן! יוסיף ויסריונוביץ', אני מאוד צריך לדבר איתך.

סטלין: כן, צריך למצוא זמן לפגישה. מוכרחים. ועכשיו אני מאחל לך כל טוב.⁸⁷

⁸⁵ שם עמ' 537

⁸⁶ סטלין חצר הצאר האדום. סיימון סבאג מונטיפיורי. עמ' 166

בולגקוב מונה לתפקיד במאי התיאטרון האמנותי של מוסקבה. לאחר השיחה המוזרה הזו עם המנהיג נפתחו בפניו השערים. אמנם בולגקוב היה זה שכתב לראשונה את המכתב, אך סטלין היה זה שיזם את שיחת הטלפון האישית כל-כך. הטענה הרווחת אומרת ששיחה זו הייתה ממניעים פוליטיים. דו"ח שנמצא במשטרה החשאית מיד לאחר שיחתו של בולגקוב עם סטלין מעיד על כך. מטרת הדוח- "למסור מידע מרוכז על הלכי הרוח בקרב האינטליגנציה המוסקבאית". הנקודה העיקרית של הדו"ח היא שהיחס של האינטליגנציה לסטלין השתנה עשרת מונים. בעוד שבעבר הסופרים ראו בסטלין "קנאי אכזר ומטומטם, המוביל את המדינה לאבדון", מאז סטלין יצר קשר אישי עם הסופרים נוצר הרושם שהוא "אדם בולט, פשוט כזה, שקל ליצור איתו קשר". המודיע של המשטרה החשאית סיכם את הדו"ח במילים "מדברים עליו בחום ואהבה, ומספרים שוב ושוב בכל מיני צורות את הסיפור האגדי על מכתבו של בולגקוב"⁸⁸.

"סטלין רחש כבוד לאנשי רוח"⁸⁹. הוא כיבד אותם וככל הנראה גם נמשך אליהם. הוא שיחק בבולגקוב כי הוא היה מעוניין במשחק מסוג זה שמקשר אותו עם "המחזאי האהוב עליו". לא זו בלבד ש"הוא היה מסוגל לגלות סובלנות כלפי רבי אמנים גחמנים", אלא חיפש אפשרות למגע איתם. יחס זה היה הדדי. בולגקוב חלם על פגישה עם סטלין, כפי שהוא אמר לו בפירוש בשיחת הטלפון.

אם כבוד והערכה היו המניעים היחידים שעמדו בין המנהיג והסופר, מדוע בולגקוב סבל כמעט כל חייו תחת השלטון הסובייטי? שאלה זו הטרידה אנשים רבים במשך שנים. מערכת היחסים המסתורית בין השניים עוררה את סקרנותם של רבים ועודדה בית חרושת של

---

⁸⁷ מתוך האמן ומרגריטה, מיכאל בולגקוב. "אחרון הרומנטיקנים, על האמן ומרגריטה ומחברו" מאת מתרגם הספר לעברית פטר קריקסונוב. עמ' 538

⁸⁸ שם

⁸⁹ סטלין חצר הצאר האדום. סיימון סבאג מונטיפיורי. עמ' 129

שמועות ותיאוריות. "פרשת יחסיו המוזרים עם סטלין היא ללא ספק המרכזית בכתב היחידה כולו".

ב-21 בדצמבר 1970, פורסמה בישראל כתבה בעיתון "מעריב" בשם "טלפון מסטאלין החזיר לחיים". הכתבה עוסקת בסיפור חייו של בולגקוב ויחסו לסטלין. שלושים שנה לאחר מותו, מתפרסמת כתבה בארץ זרה על יחסיהם של בולגקוב וסטלין. הכתב תוהה מדוע חייו של בולגקוב היו מלאי סבל כאשר המנהיג "רחש לו כבוד".

"אם סטאלין הכל יכול העריצו ונטל אותו תחת חסותו, כיצד אירע בכל זאת שגידפוהו ורדפוהו בחימה כזאת? מי הם אלו שהעזו למרר את חייו של הסופר הרוסי הגדול?"⁹⁰.
לטעמי, הכתבה, שמשתרעת על פני רצף של חמש כתבות בהמשכים, לא מצליחה לענות מבחינה היסטורית על השאלה: עולות שם כמה הצעות בנוגע למבקרים של בולגקוב. אחת מן ההצעות טוענת שכל מבקריו של בולגקוב היו יהודים קומוניסטים, דבר שפיתח אצלו אנטישמיות מסוימת. אך בכל זה לא מסביר מדוע סטלין לא הגן על בולגקוב מפני מתקפות התקשורת אותם הוא נאלץ לספוג. יתרה מזאת, סטלין עצמו שלל באופן מפורש יצירות של בולגקוב. מסקנותיו של כתב "מעריב" פחות חשובות מעצם העובדה שמערכת היחסים בין הסופר בולגקוב למנהיג סטלין הייתה "לכתב חידה" יותר משלושים שנה לאחר הפרשה עצמה.

הפתרון לשאלה מדוע בולגקוב סבל אע"פ שסטלין רחש לו כבוד, נכתב ע"י כמה היסטוריונים וגם אני ניסיתי להציגו בעבודתי. סטלין אכן העריך את בולגקוב, אך זה לא מנע ממנו להתעמר בו. ההפך, סטלין הקשה על חייו של בולגקוב, משום שהעריך אותו וקינא בו. סטלין סבר שחבל להרוג סופר כה מוכשר כשאפשר לעשות בו שימוש למטרות תעמולה ופולחן אישיות⁹¹. המגלומן האכזרי ראה בבולגקוב נכס פוליטי חשוב. סטלין שיחק את המשחק לשני

⁹⁰ מתוך "עיתונות יהודית היסטורית".

<http://jpress.org.il/Default/Skins/TAUHe/Client.asp?Skin=TAUHe&enter=true&sPublication=DAV&Publication=DAV&Hs=advanced&AW=1321967193651&AppName=2>

⁹¹ יש לציין שבאופן די אירוני הביטוי 'פולחן אישיות' נטבע ע"י חורשצ'וב בנוגע לסטלין.

הצדדים, עזר לו למצוא עבודה בתיאטרון האמנותי והגן עליו מפני ביקורות סובייטיות מסוימות. כך למשל, כאשר הותקף המחזה שלו, **מנוסה**, כ"חומר ימני ואנטי סובייטי", כתב סטלין מכתב למנהל התיאטרון: "לא יאה לכנות סופרים בתארים של ימין ושל שמאל [...] קל למתוח ביקורת על ימי הטורבינות-אכן קל לפסול, אך קשה יותר לכתוב מחזות טובים"⁹². סטלין הבהיר למנהל האמנותי את ההיררכיה בין מחזה טוב למחזה סובייטי כפי שהוא ראה אותה.

בולגקוב מצדו השתוקק לפגוש את סטלין פנים אל פנים במשך כל חייו. "מפגש שסטלין נמנע ממנו, ואילו בולגקוב לא חדל לשאוף אליו"⁹³. בשנת 1936 החל בולגקוב לעבוד על כתיבת מחזה בשם **בטום**, העוסק בימי נעוריו של סטלין. בולגקוב עבד על המחזה במשך שלוש שנים עד שנת 1939. בשנים אלו רבים מיריביו של בולגקוב-הסופרים המפלגתיים שהשתייכו לאיגוד הסופרים הכלל רוסי-נעלמו כליל. שנת 1937 היא שנת הטרור הגדול בשלטון הסטליניסטי ו"יחד עם שאר בניה הנאמנים של המפלגה הושמדו רוב אויביו הספרותיים של בולגקוב"⁹⁴. אחד מיני פירושים רבים ל'**האמן ומרגריטה**', הוא שסטלין מגלם את דמותו של השטן שהגיע למוסקבה ובה הוא עושה צרות לכל הסופרים, חוץ מהאמן, בולגקוב, שעליו הוא חס.

אירוני שחסידיו של סטלין חוסלו בעוד שמשוררים וסופרים שהסתייגו ממנו במקרה הטוב, ובמקרה הרע ביקרו אותו בגלוי דווקא שרדו. המצב החדש הקל על בולגקוב ונותן לו מעט חופש לעבוד. אולם לא לזמן רב.

בשנת 1939 סיים בולגקוב את המחזה **בטום**. למחזה אופי רומנטי המכיל פרטים רבים על חייו של סטלין. סטלין הטיל איסור על בטום לאחר שסבר שהוא מכיל פרטים רבים מדי ושהוא מציג אותו באורח אנושי מדי. בולגקוב, שממילא היה חולה כבר באותה תקופה, קיבל

⁹² סטלין חצר הצאר האדום, מונטפיורי עמ' 130

⁹³ מתוך האמן ומרגריטה, מיכאל בולגקוב. "אחרון הרומנטיקנים, על האמן ומרגריטה ומחברו" מאת מתרגם הספר לעברית פטר קריקסונוב. עמ' 538

⁹⁴ שם

את הבשורה על איסור המחזה בצורה קשה. "סטלין חתם על גזר-דין המוות שלי", הוא אמר לאשתו. "אובחנה אצלו מחלה תורשתית", שאביו סבל ממנה ומת באותו הגיל. בשנת 1940, בתגובה למכתב שכתבו שחקניו של בולגקוב בתיאטרון האמנותי לסטלין, שלח סטלין לביתו של בולגקוב את אלכסנדר פדייב, "נציגה של הספרות הסובייטית כולה ובא כוחו של סטלין". הוא מבטיח לסופר הגוסס שיפרסמו את ספרו *האמן ומרגריטה*⁹⁵. כחודש לאחר הביקור, בולגקוב מת בדירתו ב-10 במרץ 1940. למחרת, ב-11 במרץ, נשמע הצלצול השני והאחרון בדירתו של בולגקוב שהגיע מהקרמלין.

"-האם נכון שהחבר בולגקוב מת?" נשאל בטלפון

- "כן, הוא מת"⁹⁶.

---

⁹⁵ ראוי לציין שהרומן פורסם בפעם הראשונה בברית המועצות עשרים ושש שנים לאחר שבולגקוב מת

⁹⁶ שם

סיכום

סטלין נולד לסנדלר וכובסת גרוזיניים ב-6 בדצמבר 1878. בתחילה המשפחה הצעירה הייתה יציבה יחסית, אך כעבור כמה שנים, מנהגי השתייה של ויסריון-אביו של סטלין, גרמו לפירוק המשפחה. ויסריון נטש את אשתו, ויקטרינה נאלצה לגדל את סטלין, או כפי שכינתה אותו אז- סוסו, לבדה. כבר בגיל צעיר היה אפשר להבחין במוזרותו וייחודו של הילד. חבריו לכיתה פחדו ממנו ובו בזמן העריצו אותו. הוא היה ילד חכם, שובב ולעיתים אף אכזרי. ילדותו הקשה של סטלין, המכות שהפליאו בו אביו ואמו, פציעותיו המרובות בילדותו, יהירותו, מרדנותו ולבסוף הכשרון המולד שלו- היוו שילוב מעניין ומסוכן כאחד. בנוסף לאלה, היה סוסו ילד מופנם. לאחר שעבר מבית הספר הכנסייתי הסמוך לביתו בעיירה גורי, לסמינר הכמרים בעיר הבירה טיפליס, סוסו החל לכתוב שירים. הוא כתב לחבריו מכתבים בשפה פואטית והרבה לעסוק בשירה ובספרות. כמות הספרים שקרא, הייתה עצומה. הלהט המוגזם של סטלין הצעיר בשירה נכח במשך כל שנותיו בסמינר. הערצתו לסופרים קלאסיים גרמה לו להכריח את חבריו לכנותו בשמותיהם של גיבורים דמיוניים אותם אהב. כאשר חמד ספר מסוים שהיה שייך לחברו, הוא לא היסס לגנוב אותו. כבר אז התאפיין סטלין ביכולת לאסוף סביבו חבורה גדולה וחזקה אע"פ שהוא עצמו היה חלש מבחינה פיזית. יחד עם חברותו, סטלין השקיע את זמנו לרכוש השכלה גבוהה. הוא ידע לצטט בע"פ מחרוזות גרוזיניות רבות, והכיר היטב את ספריהם של זולא, שילר, מופסאן, בלזק, תאקריי, אפלטון, גוגול, צ'כוב, סלטיקוב-שצ'דרין, טולסטוי, דוסטוייבסקי ועוד רבים אחרים. הוא היה נהג לקרוא בלילה כדי לא להיתפס, אך פעמים שנתפס ונענש בצורה אכזרית. שיריו, שהלכו והשתפרו עם השנים הגיעו לשיאם בשנתו השלישית בסמינר. סטלין בן השבע-עשרה הגיש את שיריו לעיתון גרוזיני מפורסם, וקיבל תגובות אוהדות עד כדי כך שהמשורר הגרוזיני הגדול- איליה צ'ווצ'וודזה- החליט לפרסם חמישה שירים מפרי עטו של סטלין. השירים התפרסמו בעיתון והפכו לקלאסיקות גרוזיניות משניות. "סטלין זכה להערצה בגרוזיה כמשורר לפני שנודע בה כמהפכן". גם הפרופסור רייפילד, שפרסם את שיריו של סטלין

לאנגלית כתב: "על זמרתו של סטלין בגיל הנעורים נאמר שהייתה ברמה טובה דיה כדי לאפשר לו לפתוח בקריירה של זמר מקצועי". אך הוא בחר שלא לפתוח בקריירה זו.

בשנת 1925, כשלושים שנה לאחר שעזב את הסמינר לכמרים בטיפליס, היה סטלין מנהיגה של ברית המועצות. באותה שנה הוא הורה על הקמת הר.א.פ.פ- האגודה הרוסית של סופרים פרולטרנים. תפקידה העיקרי של האגודה היה לפקח על הספרות הסובייטית וליצור תעמולה. הר.א.פ.פ דאגה להשמיץ כל סופר ומשורר שלא הלך בתלם. ההכפשות נעשו בעיקר בעיתונות ובכלי התקשורת. סופר אשר ספג ביקורות מהאגודה- עד מהרה איבד את עבודתו ולעיתים קרובות אף נעצר. סטלין, אשר יזם את הרעיון, ניסה ליצור בכך תעמולה שתשרת את האינטרסים שלו.

ב-26 באוקטובר 1932, כינס סטלין לאחוזתו של גורקי כחמישים סופרים ומשוררים שהיו את האליטה הסובייטית. בפגישה הכריז סטלין על ה**ריאליזם הסוציאליסטי** כאמנות היחידה המוכרת ע"י המפלגה. כל נושא או רעיון שאינו מוצג בצורה ריאליסטית ותוכנו אינו מהלל את המהפכה- אסור. סטלין כינה את הסופרים הסובייטים ששירתו את המהפכה "**מהנדסי הנפש האנושית**". סטלין הבין את הפוטנציאל הרב הגלום בספרות ובייחוד בספרות אסורה. הוא עצמו לא שכח איך התוודע בנעוריו לקומוניזם בזכות הספרות. היה לו אינטרס שהסופרים יעמדו לצידו במלחמתו נגד "אויבי העם" ויהיו שופר תעמולה. סטלין אמר לסופרים את כוונותיו בצורה ישירה: "אתם מייצרים את המוצרים הדרושים, אנו זקוקים לנשמות אנושיות אפילו יותר משאנו זקוקים למכונות טנקים ומטוסים". במילים אחרות, סטלין אמר לסופרים שהם רק כלי נשק, שתפקידו לשרת את המלחמה הקדושה של המפלגה, אפילו יותר מטנקים ומטוסים.

המערכת שיצר סטלין, שלבסוף הפכה למכונת הרג ענקית, עבדה בצורה יעילה מאוד. כל סופר או אמן אשר סטה מדרך הישר, ספג ביקורות נוקבות שאילצו אותו לפרסם התנצלות. רובם המוחלט של הסופרים הודו מיד בטעותיהם וביקשו חנינה. לעומתם, היו סופרים

ומשוררים מעטים שלא נכנעו להשמצות. פגיעה בזכויות הביטוי של האמן היוצר חרתה להם באופן אישי והם לא הבליגו בשתיקה, אע"פ שהם הבינו שבכך הם מסכנים את חייהם.

כך המשורר אוסיפ מנדלשטם לעולם לא נכנע ללחץ ולהכפשות שפורסמו עליו בעיתון. הוא איבד את עבודתו, נאסר עליו לפרסם את שיריו והוא ואשתו היו על סף רעב. לפני המהפכה, היה מנדלשטם "כוכב עולה" שהצליח למלא אולמות שלמים בערבי הקראה של שיריו. גאונותו נודעה בקרב האקמאיזם, התנועה אליה השתייך. שיריו התאפיינו בפשטות יום-יומית ועם זאת בכנותם קורעת הלב. משעלטה המפלגה לשלטון בשנת 1917, גורלו של מנדלשטם התהפך. "המשורר מנדלשטם" כבר לא היה דמות מוכרת בקרב העם הרוסי. מאדם גדול ומוערך, הפך מנדלשטם לאדם מסוכן שעדיף להתרחק ממנו. בשיא ייאושו פרסם מנדלשטם שיר שנקרא "המכתם לסטלין", ובו הוא מטיח בסטלין עלבונות וכינויי גנאי. כינוים כמו "שוחט האיכרים" ו"אצבעות לו עבות ושמנות כתולע" נשמעים במהלך כל שש-עשרה השורות של השיר. שיר כזה במונחים של העידן הסטליניסטי שווה למכתב התאבדות. בתקופה שבה אנשים נשלחו למאסר של עשרים שנה על בדיחה עם תוכן לא ראוי, עלבון ישיר כמו של זה מנדלשטם לסטלין הייתה גזר דין מוות ברור. מנדלשטם הבין את המשמעות של "המכתם" אך הוא בכל זאת כתב אותו והשמיע אותו בפני חבריו. במהרה השיר הגיע לאוזניו של סטלין, שרתח מזעם. אך במקום להורות על כך שייירו במנדלשטם, הוא כתב על תיקו האישי: **"לבודד אותו אך לשמור אותו חי"**. הוראה מוזרה זו הצילה את חייו של מנדלשטם. בינתיים קרוביו של מנדלשטם פעלו למענו בחלונות הגבוהים, והעונש שקיבל, גלות של שנתיים בכל מקום שייבחר מלבד הערים הגדולות, היה קל מאוד (במונחים של אותם זמנים). לאחר שהזוג מנדלשטם גלו לוורונז', פרסם מנדלשטם **אודה** לסטלין. זמן קצר לאחר פרסום האודה הותר למנדלשטם לשוב למוסקבה אך במהרה שלחו אותו למחנה כפייה כשהוא גוסס.

מנדלשטם מת במחנה הכפייה ב-27 בדצמבר 1938.

בוריס פסטרנק אחד מגדולי תור הכסף הרוסי, חי במצב דומה יחסית לזה של מנדלשטם. גם הוא היה יהודי, שנודע בשיריו המבריקים מגיל צעיר. פסטרנק, שציפה כי המהפכה אכן תיצור עולם טוב יותר, התאכזב. מחנות הכפייה, הרעב ומעל הכול הפגיעה בזכות הביטוי - כאבו לפסטרנק עד מאוד. פסטרנק אשר "לא חסך את שבטו מדיכוי הפרט שחולל הבולשביזם", ספג ביקורת רבה מצד השלטונות והר.א.פ.פ שבמהרה הפכה "להשתקה מכוונת ושיטתית של יצירתו". שיריו נאסרו לפרסום, הוא איבד את עבודתו ונאלץ לתרגם כדי להתפרנס. אך לאחר כמה שנים, חזרה אליו לזמן מועט הזכות לפרסום. הסיבה הייתה משום שיצירות מסוימות של פסטרנק מצאו חן בעיני סטלין. בשנת 1932 חזר המצב לקדמותו ושוב נאסר עליו לפרסם. כך מעמדו בעיני המפלגה השתפר והתדרדר לסירוגין. אורח חיים זה פגע בו מבחינה מנטלית ועל כך הוא כתב: "הם לא רוצים ממך הרבה, כל מה שהם מבקשים הוא רק שתאהב את השנא עליך ותשנא את כל היקר לך". כאשר מנדלשטם נעצר, סטלין החליט להתקשר אל פסטרנק ולשוחח עמו על מנדלשטם. סטלין הבטיח לפסטרנק ש"הכל יהיה כשורה", ולאחר מכן הוא שאל את פסטרנק האם מנדלשטם גאון. פסטרנק שהיה מופתע מהשאלה ומעצם השיחה עם סטלין לא ענה לסטלין באופן ברור, ובמהרה השיחה התנתקה. כאשר עלה שמו של פסטרנק ברשימת האנשים המיועדים למאסר, מחק אותו סטלין מהרשימה כשהוא מפטיר: "**אעזוב במנוחה את המשורר המרחף הזה**". בתקופת דוקטרינת ז'דנוב בשנות הארבעים היה פסטרנק אחד מן המותקפים העיקריים. הוא התעטף בשתיקה, הסתגר בביתו ועמל על כתיבת הרומן שלו 'דוקטור ז'יוואגו'. פסטרנק זכה בפרסים גדולים ובהם בפרס נובל לספרות על כתיבת הרומן, אך נאלץ לדחותו בגלל "דעת הקהל הסובייטית". בשנותיו האחרונות חי לבדו, גוסס מסרטן, ולבסוף מת ב-30 במאי 1960.

אנה אחמטובה, האישה היחידה מבין המשוררים בהם עסקתי, הייתה מגדולי תור הכסף הרוסי. כמו מנדלשטם גם היא השתייכה לאקמאיזם הרוסי שם הכירה את בעלה המשורר ניקולאי גומילב. שיריה הראשונים הקנו לו מעמד רב עד שהפכה "למוקד הבהמה של סנט פטרבורג". לאחר מהפכת אוקטובר בעלה נאסר והוצא להורג ללא משפט בחשד לפעילות

אנטי רבולוציונית. אחמטובה, שנולדה למשפחה משכילה, לא ראתה את המהפכה בעין יפה ונהגה לבקר את החיים הסובייטיים בסרקזם. על כך היא שילמה בסבל ודמעות שליוו אותה במשך חייה. בעלה השני, מחשש שמא כתבי אשתו יפגעו בו, שרף את כתביה. בעלה השלישי, נאסר ונרצח במחנה עבודה. היא איבדה את עבודתה ואת פרנסתה ונאלצה לעבוד כמתרגמת. הפעמים היחידות ששמה היה מופיע בעיתון, הוא היה מלווה בהשמעות לרוב. אך המכה הגדולה ביותר שחטפה הייתה בשנת 1935, כשנה לאחר שחברה הטוב מנדלשטם נעצר ולאחר ששניים מתוך שלושת נרצחו בהוראת המפלגה. בנה, לב גומילב נאסר ונשלח למחנה עבודה. אחמטובה כתבה לסטלין מכתב אישי שמתאפיין בישירות הראויה להערכה. בנה שוחרר באופן מפתיע תוך שנתיים בלבד. אחמטובה יכלה לנוח לזמן מה, אך תוך כמה חודשים הוא נאסר שנית. המאסר השני שבר את רוחה של המשוררת. היא כתבה שירים המקניטים את העולם אליו נקלעה בעל כורחה, שירים המחניפים לסטלין על-מנת שירחם עליה, אך ללא הועיל. אמנם היא נשארה בחיים ואפילו לא נאסרה, אך "רוב חבריה וקרוביה היו כלואים או מתים". פעמים שחלק משיריה הותר לפרסום, אך רוב הזמן אחמטובה התענתה בשתיקה מייסרת. בעליית הז'דנוביזם המשוררת היפה מלנינגרד הייתה הנפגעת העיקרית. ז'דנוב כינה אותה "**פרוצה למחצה ולמחצה נזירה**". בשונה מפסטרנק ומנדלשטם, לאחר מותו של סטלין, שמה של אחמטובה טוהר והיא חזרה לגדולה בהייתה לפני המהפכה. היא נפטרה ב-5 במרץ 1966 בעיר הולדתה, לנינגרד.

מיכאל בולגקוב, הסופר היחיד מבין הארבעה, היה מראש משוחד נגד המהפכה. הוא בא ממשפחה משכילה, שרעיונות המהפכה היו מנוגדים לה. אחיו התגייסו לצבא הלבן וכך עשה גם הוא. לאחר המהפכה החליט בולגקוב להקדיש את חייו לספרות. הוא עבד כמחזאי וככתב ופעמים רבים בז למפלגה ולגלג עליה. דעותיו על המפלגה נודעו במהרה לאגודת הסופרים ואלה דאגו למרר את חייו. כתביו נאסרו, הוא איבד את מקום עבודתו, עד שבִּיאֹוּשׁוּ פנה לסטלין בשנת 1930, במכתב ארוך ובו הוא מפרט מדוע יש לשחררו לחו"ל. בולגקוב התלנן על כך ששמו מושמץ בעיתונות וגם על כך שאין לו יכולת לפרנס את עצמו בכבוד. באופן

מפתיע סטלין התקשר אליו והבטיח לו שיסדר לו עבודה כבמאי בתיאטרון האמנותי במוסקבה. השיחה "החזירה את בולגקוב לחיים", והא כתב מחזות רבים ובתוכם את "ימי משפחת טורבין" מחזה בו צפה סטלין חמש עשרה פעמים. מצבו של בולגקוב התדרדר לא פעם לאחר שסטלין אסר מחזה שעליו עמל הסופר במשך כמה שנים. המחזה באטום שעוסק בחייו של סטלין נאסר לפרסום, ועל כך כתב בולגקוב "סטלין חתם על גזר דין המוות שלי". הוא מת כמה שבועות לאחר שסיים לכתוב את האמן ומרגריטה, ב-10 במרץ 1940.

אפשר למצוא הרבה קווי דמיון ביחסו של סטלין אל ארבעת הסופרים. כולם היו מבריקים בתחומם, וכולם התנגדו בצורה כזו או אחרת לשלטון. אם באופן מוצהר, כמו שעשה מנדלשטם ואם בצורה מוסווית כמו פסטרנק. כל הארבעה סבלו רבות בחייהם תחת השלטון הקומוניסטי ומארבעתם נשללה זכות הביטוי. כל אחד מהם ספג ביקורות נוקבות בעיתונות על כתיבתם, ולכולם הייתה תקופה ארוכה בחיים שסבלו מעוני וריקנות. אך מעל לכל אלה, כולם חוו על בשרם את התערבותו של סטלין באופן אישי. סטלין דאג להתערב בחייהם, ולשחק בהם את משחקו. במקרה של מנדלשטם סטלין "הציל" אותו ממוות ודאי לאחר המכתם שכתב אך בסוף היה אחראי למותו במחנה. הוא דאג באופן אישי לטלפן לפסטרנק, לאמלל את חייו, אך להצילו ממאסר. אחמטובה המשיכה לחיות רק בהוראתו של סטלין, אבל סבלה ממעצריהם של האנשים הקרובים ביותר לליבה. בולגקוב גם הוא זכה לשיחת טלפון אישית מסטלין, נמצאה לו עבודה, אך חייו היו רחוקים מלהיות אידיאליים. במשך כל חייו ביקש לצאת לחו"ל ותמיד נענה בשלילה. "המשחק החינוכי של סטלין בבולגקוב נמשך כל ימי חייו".

אמנם ארבעתם סבלו במהלך חייהם, אך גורלם היה טוב בהרבה משל סופרים רבים שהתחנפו לסטלין. "סטלין העדיף לרצוח סופרי מחמד מפלגתיים במקום להרוג משוררים מבריקים שהתנגדו לו". אמנם מנדלשטם מת במחנה כפייה, אך לאותה תקופה, עונש הגלות שקיבל היה קל ביותר. אחמטובה, ששיריה לא תאמו את הקו הרשמי של המפלגה, ושהעזה למתוח ביקורת לא פעם- מעולם לא נעצרה. פסטרנק ששמו אפילו עלה ברשימת

האנשים המיועדים למאסר, השתחרר מכך לאחר הוראתו האישית של סטלין. בפעמים שבולגקוב הסתבך עם מבקרי המפלגה, סטלין התערב למענו ומצא לו עבודה.

סטלין העניק לסופרים הללו יחס מיוחד. הוא רחש להם כבוד אך גם קינא בכישרונם. סטלין התעניין בספרות במשך כל חייו, והיה לו טעם גרגרני ומיוחד. כמו כל פוליטיקאי מחונן, הייתה לסטלין יכולת הערכה מעולה להבחין בין כשרון אמיתי לחיקוי עלוב. במקרה של מנדלשטם וחבריו, סטלין הבין שמדובר בסופרים מן המעלה הראשונה. הוא נמשך אליהם באופן אישי בשילוב של הערצה וקנאה. אך זו לא הייתה הסיבה היחידה לכך שסטלין דאג להתקרב אל הסופרים. כאמור, סטלין היה פוליטיקאי מתוחכם ויחד עם זאת מגלומן⁹⁷ קיצוני. הוא רצה ששמו ייזכר למשך דורות גם אחרי שימות. הוא הבין שרק סופרים מוכשרים כמו אלה, יוכלו להעניק לו זיכרון בחיי הנצח. סטלין הבין היטב את המשפט- "**ההיסטוריה עומדת לצידם של הסופרים**". הוא חשב שיצליח לשנות את דעתם לגבי המפלגה ולגייס אותם לצידו למטרות תעמולה ופולחן אישיות. טענה נוספת המסבירה את היחס המיוחד של סטלין לסופרים היא שסטלין רצה לבסס את מעמדו כשליט והוא סבר שהדרך הטובה ביותר לעשות זאת היא ע"י סופרים מוכשרים המתנגדים לו פוליטית. רק לאחר שסופרים זרים (פוליטית), כמו ארבעת הסופרים הללו, יקבלו את סטלין כשליטה של ברית-המועצות, רק אז שלטונו יהיה מושלם- כך סבר.

יחסם של הסופרים לסטלין היו מורכבים. לכל אחד מהם היה יחס שונה לסטלין, אך יש כמה קווי דמיון. כולם התנגדו לשיטת השלטון שהנהיג סטלין בברית המועצות בכלל וכלפי האמנות הסובייטית בפרט. כל אחד מהם התייחס לסטלין בצורה כזו או אחרת בכתביו. מנדלשטם כתב על (או ל)סטלין את "**המכתם לסטלין**". פסטרנק פרסם דברי ניחום לסטלין כשהאחרון היה באבל על מותה של אשתו, ואף ביקש להיפגש עמו כאשר דיברו בטלפון על מנדלשטם. אחמטובה כתבה לפחות שני מכתבים אישיים לסטלין ורמזה עליו בשיריה. גם בולגקוב כתב מכתב לסטלין, וגם הוא זכה לשיחת טלפון עמו, ובה הביע את משאלתו להיפגש עם סטלין

⁹⁷ מגלומניה- שיגעון גדלות. המגלומניה של סטלין התבטאה בין השאר בפולחן האישיות אותו השליט על ברית המועצות. הוא יצר לעצמו תדמית של "שמש העמים" וכגואלו של העם הרוסי, בעוד שהיה רוצח נתעב.

בארבע עיניים. האינטליגנציה כולה נמשכה למנהיג. סטלין טיפח השערות ושמעות שסבבו אותו ובכך הזין אגדות רבות אותן הפיצו סופרים ומשוררים רבים. סקרנות זו נמצאה גם אצל פסטרנק שדעותיו של סטלין הקסימו אותו, נהג להתווכח עם מנדלשטם ואחמטובה במידת מעורבותו של סטלין במעשי הטרור שהתבצעו בשנות ה-30. גם בולגקוב, "שהטלפון מסטלין החזיר אותו לחיים", החליט לעסוק בשאלות שעניינו אותו על סטלין. את השאלות הללו הוא ניסח במחזה באטום-דרמה העוסקת בחייו של סטלין הצעיר.

אך מלבד לסקרנות, המשיכה וההערצה לסטלין, הסופרים חשו כלפי סטלין שנאה וכאב. סטלין, שבמידה מסוימת היה האחראי הבלעדי על הסבל אותו חוו, היה מושא לשנאתם. מנדלשטם, מרוב ייאוש הביע את שנאתו לסטלין במכתם. פסטרנק ואחמטובה, שנאלצו להתעטף בשתיקה במשך עשרות שנים, לפחד ממעצר ולבכות על קרוביהם שנעצרו או מתו-הוציאו את תסכולם על המפלגה ובראשה על סטלין. בולגקוב כעס על כך שאין מתירים לו לחיות את חייו בשלום ועל כך שדבריו אסורים לפרסום.

למסקנה, אפשר לומר על היחסים ההדדיים בין סטלין למנדלשטם, פסטרנק, אחמטובה ובולגקוב ש:

1. סטלין העניק לארבעתם יחס מיוחד על פני רוב הסופרים הסובייטים. בעוד שרבים

מסופרי המחמד המפלגתיים נעצרו ואף נרצחו, הסופרים הללו קיבלו יחס שונה מסטלין.

2. יחס זה התאפיין בכמה דברים:

- סטלין דאג להתעדכן ולהתערב בחייהם האישיים של כל אחד מהסופרים הנ"ל.
- סטלין התקשר באופן אישי לפסטרנק ולבולגקוב. הוא הכריע את גורלו של מנדלשטם וקרא את מכתביה של אחמטובה

- דאג שיישארו בחיים ולא יירצחו, אך הפך אותם לאמנים אומללים ונרדפים.
  - התיר ואסר לסירוגין יצירות שפורסמו תחת ידם. כך למשל התיר את המחזה של בולגקוב "ימי משפחת טורבין" ואף צפה בו חמש –עשרה פעם אע"פ שלמחזה היו כמה מוטיבים אנטי מפלגתיים.
3. סטלין העניק לסופרים הנ"ל יחס זה מכמה סיבות:
- סטלין רחש להם כבוד. כאחד שכתב עוד מילדותו שירים ואף חלם להיות משורר, הוא רחש כבוד לסופרים המבריקים הללו.
  - סטלין קינא בהם. גאונותם גרמה לו קנאה עזה, סיבה נוספת שגרמה לסטלין להימשך אליהם.
  - סטלין חשב שאם יתקרב אליהם יותר, אולי יוכל לגייסם לטובת המפלגה ולמטרות תעמולה.
  - סטלין רצה ששמו ייזכר לדורות הבאים, והוא ידע שרק שיר או רומן מפרי עטם של הסופרים מן המעלה הראשונה יהיה כזה שייזכר לדורות.
  - סטלין האמין שביסוסו כשליטה היחיד של ברית המועצות אינו שלם עד שסופרים הזרים לו פוליטית יקבלו אותו כשליטם וכך יכתירו אותו באופן רשמי כשליט יחידי.
4. יחסם של הסופרים הנ"ל לסטלין היה מורכב משנאה, סקרנות והערצה. מצד אחד הם שנאו אותו על כך שפגע בהם וביקריהם ומצד שני הם לעולם לא הפסיקו להתעסק בו ביצירתם. זה התבטא במכתבים, יצירות ושירים שהופנו כלפיו.
5. סטלין היה כפייתי לתחום השירה מגיל צעיר. דווקא בגלל זה, כל התייחסות אליו בתחום השירה בהיותו מנהיג, קיבלה משמעות נוספת שלעיתים הייתה הרסנית. בסופו של דבר מנדלשטם מת כי הוא העז "ללגלג על סטלין בשירה- התחום שביטא את חלומות הילדות של סטלין עצמו"

ביבליוגרפיה

1. סיימון סבאג מונטפיורי, סטלין הצעיר, ישראל: כנרת, זמורה ביתן, דביר 2010.
2. סיימון סבאג מונטפיורי, סטלין: חצר הצאר האדום, ישראל: כנרת, זמורה ביתן, דביר, 2006.
3. אדוורד רדזינסקי, סטלין: הביוגרפיה שמבוססת על הארכיונים הסודיים שנחשפו במוסקבה, תל אביב: ma'ariv book guild, 2005.
4. אריה סתיו, שבעה שערי שירה משוט על פני תרבות המערב, כרך ז': מבחר משירת המאה העשרים: גרמניה, רוסיה, פולין. תל אביב: תמוז הוצאה לאור, 2005.
5. מיכאיל בולגקוב, האמן ומרגריטה, תל-אביב: משכל בע"מ, 1999.
6. אברהם שאנן, מלון הספרות החדשה העברית והכללית, תל אביב: יבנה, 1966.
7. רוברט ליטל, חרוזים לסטלין, תל-אביב: סימנים, 2010.

8. פרופ' יהושע פראוור, האנציקלופדיה העברית כללית, יהודית וארצישראלית, גבעתיים: החברה להוצאת אנציקלופדיות, תשמ"א

9. אתרי אינטרנט:

- www.mtvn.ru/show.html?id=943//
- <http://www.nybooks.com/articles/archives/2010/jun/10/reading-mandelstam-stalin/?pagination=false>
- wikipedia.org/wiki/Boris_Pasternak#cite_note-17
- <http://jpress.org.il/Default/Skins/TAUHe/Client.asp?Skin=TAUHe&enter=true&Publication=DAV&Publication=DAV&Hs=advanced&AW=1321967193651&AppName=2>
- http://en.wikipedia.org/wiki/Boris_Pasternak#cite_note-17

פּרוּת רוּסִית:

- Б. Сарнов. Заложник Вечности. Случай Мандельштамма. Аграф. Москва. 2005.
- Б. Сарнов. Сталин и Писатели. Эксмо. Москва. т.1. 2008.
- В. Шенталинский. Преступление без Наказания. Прогресс-Плеяда. Москва. т.1. 2007.

